

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

А.В. КОФАНОВ
О.Л. КОБИЛЯНСЬКИЙ
П.Д. БІЛЕНЧУК

➔ **А. Кофанов, О. Кобилянський, П. Біленчук**
ЗАПАХОВІ СЛІДИ ТА ЇХ ВЛАСТИВОСТІ

- А. Кофанов, О. Кобилянський
ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У КРИМІНАЛІСТИЦІ
- А. Кофанов, В. Назаров
ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
- А. Кофанов, О. Волошин, О. Літвінова
ТРАСОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
- С. Хільченко, А. Кофанов
КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛІВ, РЕЧОВИН ТА ВИРОБІВ
- А. Кофанов, О. Волошин, О. Літвінова
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
- С. Мендус, Є. Свобода
КРИМІНАЛІСТИЧНА РЕЄСТРАЦІЯ
- З. Меленевська, Є. Свобода, А. Кофанов
СУДОВЕ ПОЧЕРКОЗНАВСТВО
- О. Воробей, А. Кофанов
ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ
- О. Кофанова
ВИКОРИСТАННЯ (ЗАСТОСУВАННЯ) СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ,
ПОВ'ЯЗАНИХ З КУЛЬТУРНИМИ ЦІННОСТЯМИ
- О. Кобилянський, А. Кофанов
КРИМІНАЛІСТИЧНА ФОТОГРАФІЯ ТА ВІДЕОЗАПИС
- О. Кобилянський, А. Кофанов
НАУКОВО-ДОСЛІДНА ФОТОГРАФІЯ
- А. Кофанов, О. Волошин
ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ
- С. Хільченко, А. Кофанов
МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ПОШИРЕННЯ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ
- А. Кофанов, О. Волошин
КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
- А. Кофанов, О. Кобилянський, О. Кофанова
КРИМІНАЛІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА МЕТАЛЕВИХ ГРОШОВИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНИ
- А. Кофанов, О. Кобилянський
ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ЗБИРАННЯ СЛІДІВ ЗАПАХУ ЛЮДИНИ
- А. Кофанов, О. Кобилянський, П. Біленчук
ЗАСТОСУВАННЯ ОДОРОЛОГІЇ В РОЗКРИТТІ ЗЛОЧИНІВ
- А. Кофанов, О. Кобилянський
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ
- А. Кофанов, О. Кобилянський
ДОСЛІДЖЕННЯ НАФТОВИХ ПРОДУКТІВ ТА ПАЛИВНО-МАСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ
- А. Кофанов, О. Кобилянський
КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛАКОФАРБОВИХ МАТЕРІАЛІВ,
ОБ'ЄКТІВ ВОЛОКНИСТОЇ ПРИРОДИ ТА НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ
- А. Кофанов, О. Кобилянський
КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛА, КЕРАМІКИ, ПЛІАСТМАС, ГУМ ТА ВИРОБІВ З НИХ
- А. Кофанов, О. Кобилянський
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ДЕЯКИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ МАТЕРІАЛІВ, РЕЧОВИН ТА ВИРОБІВ З НИХ
- А. Кофанов, О. Кобилянський
ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛІВ, РЕЧОВИН ТА ВИРОБІВ
- А. Кофанов, О. Кобилянський
ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ДЕРМАТОГЛІФІКИ У КРИМІНАЛІСТИЦІ
- А. Кофанов, О. Кобилянський
СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ (ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ)
- А. Кофанов, С. Хільченко
ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ЕКСПЕРТНИХ ПІДРОЗДІЛІВ З ОРГАНАМИ
ДІЗНАННЯ ТА СЛІДСТВА НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ
- А. Кофанов, С. Хільченко
МІКРОЧАСТКИ – ЇХ ЗНАЧЕННЯ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ
- А. Кофанов, В. Індюкова
ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЕЯКИХ РІДИН БІОЛОГІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ

**«НАУКОВА БІБЛІОТЕКА КРИМІНАЛІСТА»
презентує підручники, монографії, навчальні
посібники в таких галузях знань:**

- Серія „Людина, право, суспільство”
- Серія „Економіка, фінанси, право”
- Серія „Безпека людини, суспільства, держави”
- Серія „Національна і міжнародна безпека”
- Серія „Міжнародне співробітництво”
- Серія „Мас-медіа”
- Серія „Криміналістична освіта XXI століття”
- Серія „Криміналістична наука в цивільному, арбітражному та кримінальному процесі”
- Серія „Міжнародна і вітчизняна злочинність”
- Серія „Запобігання, протидія, розслідування злочинів”
- Серія „Автоматизація, комп’ютеризація, інформатизація”
- Серія „Зброезнавство і мисливствознавство”
- Серія „Культура, мистецтво, право”
- Серія „Власність, земля, право”
- Серія „Криміналістичне забезпечення”

**Тел. (067) 573-83-07
Тел./факс: (044) 468-31-21
E-mail: peregin@mail.ru**

Навчальне видання

**Андрій Віталійович КОФАНОВ
Олег Леонідович КОБИЛЯНСЬКИЙ
Петро Дмитрович БІЛЕНЧУК**

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПІДГОТОВКИ
СЛІДЧИХ І КРИМІНАЛІСТІВ
КАФЕДРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ**

**А.В. КОФАНОВ
О.Л. КОБИЛЯНСЬКИЙ
П.Д. БІЛЕНЧУК**

ЗАПАХОВІ СЛІДИ ТА ЇХ ВЛАСТИВОСТІ

Методичні рекомендації

В авторській редакції

Підписано до друку 03.04.2010.
Формат 60×84. Папір офсетний.
Тираж 300 прим.

Видавництво „КИЙ”
Адреса: 0436, Київ-136,
вул. М. Василенка, 7, к. 816.

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 1168 від 24.12.2002 р.

ЗАПАХОВІ СЛІДИ ТА ЇХ ВЛАСТИВОСТІ

Методичні рекомендації

Київ 2010

Методичні рекомендації підготовлено на кафедрі криміналістичної техніки Навчально-наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів Київського національного університету внутрішніх справ, схвалено та затверджено Вченою радою Навчально наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів КНУВС (протокол № 7 від 31.03.2010 року).

Рецензенти:

Стояновський В.В. – начальник науково-дослідного експертно-криміналістичного центру, полковник міліції (ГУ МВС України в м. Києві).

Ієрусалімов І.О. – начальник кафедри досудового розслідування ННПСК, к.ю.н., доцент (Київський національний університет внутрішніх справ).

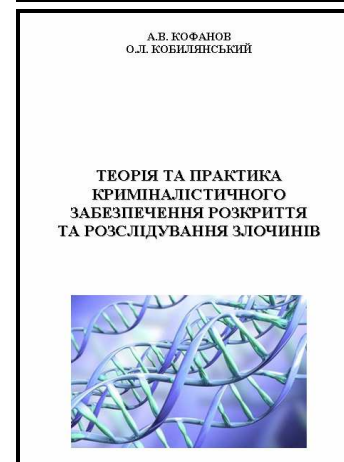
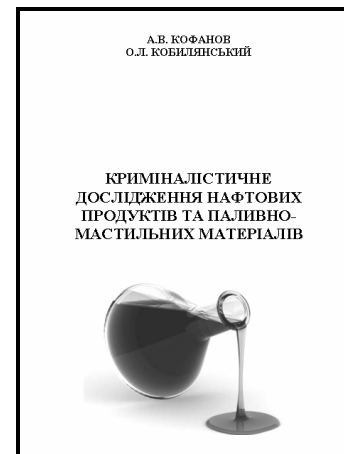
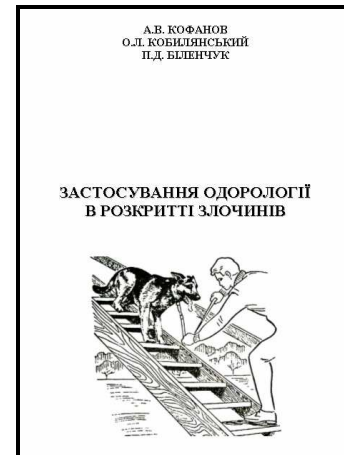
Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Біленчук П.Д.

К 74 Запахові сліди та їх властивості. – Методичні рекомендації. – Київ: КИЙ, 2010. – 52 с. – (Серія „Криміналістичне забезпечення”).

У методичних рекомендаціях розглянуто понятійний апарат одорологічних досліджень, особливості збирання слідів, отримання зразків запаху, процес підготовки матеріалів та проведення одорологічної експертизи.

Для студентів, курсантів, аспірантів, викладачів та науковців, працівників-практиків органів правопорядку.

X 629.4

Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Біленчук П.Д. Застосування одорології в розкритті злочинів. – Методичні рекомендації. – Київ: КИЙ, 2010. – 40 с. – (Серія „Криміналістичне забезпечення”).

У методичних рекомендаціях на основі аналізу літературних джерел та кримінальних справ розглянуто сучасні можливості використання та застосування одорології при розслідуванні кримінальних злочинів завдяки діагностичним дослідженням запахових слідів.

Для студентів, курсантів, аспірантів, викладачів та науковців, працівників-практиків органів правопорядку.

Кофанов А.В., Кобилянський О.Л. Криміналістичне дослідження нафтових продуктів та паливно-мастильних матеріалів. – Методичні рекомендації. – Київ: КИЙ, 2010. – 36 с. – (Серія „Криміналістичне забезпечення”).

У методичних рекомендаціях розкриті особливості криміналістичного дослідження нафтових продуктів та паливно-мастильних матеріалів. Розглянуто засоби та методи вищезазначених досліджень у системі криміналістичного дослідження матеріалів речовин та виробів.

Для студентів, курсантів, аспірантів, викладачів та науковців, працівників-практиків органів правопорядку.

Кофанов А.В., Кобилянський О.Л. Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів. – Методичні рекомендації. – Київ: КИЙ, 2010. – 56 с. – (Серія „Криміналістичне забезпечення”).

У методичних рекомендаціях розглянуто сучасний стан та можливості криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінального переслідування.

Для студентів, курсантів, аспірантів, викладачів та науковців, працівників-практиків органів правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басай В.Д., Кириченко А.А., Руденко В.П., Щитников А.М. Проблемы криминалистической одорологии: Монография. – Мн., Хмельницкий: ГЭКЦ МВД РФ, НАВД Украины, 2001. – 564 с.
2. Винберг А.И. Криминалистическая одорология // Соц. Законность. – М., 1971. – № 11.1. – С. 52-57.
3. Дворкин А.И. Осмотр, предварительное исследование и экспертиза вещественных доказательств – микрочастиц: Методическое пособие. – М.: Прокуратура СССР, 1980. – С. 20.
4. Дворкин А.И. Запаховые следы // Руководство для следователей Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова. – М.:НОРМА-ИНФА, 1997. – С. 202-203.
5. Кириченко А.А. Проблемы судебной одорологии: Монография. – Харьков: Основа, 1997. – 280 с.
6. Кириченко А.А., Кириченко И.Г. та ін. Короткі методичні рекомендації по збиранню слідів запаху людини та підготовці матеріалів на одорологічну експертизу (для слідчих, експертів та суддів). – Одеса: НИРИО, ОВС, 2000. – 28 с.
7. Кириченко А.А., Басай В.Д. Основи юридичної одорології. Лекція № 7 // Курс лекцій по актуальним проблемам юридичної науки: Учебный посібник для магістрів-правознавців. – К.: Атіка, 2001. – С. 111-215.
8. Крилов И.Ф. Криминалистическая одорология // В мире криминалистики: Монография. – Л.: Вид-во ЛГУ, 1980. – С. 248-263.
9. Методические и процессуальные аспекты одорологии // Сб.науч. тр. – М.:ЭКЦ МВД России, 1992. – 88 с.
10. Райт Р.Х. Наука про запахи: Монография. – М.: Мир, 1966. – 224 с.
11. Салтевский М.В. Криминалистическая одорология. Работа с запахowymi следами: Лекция. – К.: КВШ МВС СССР, 1976. – 46 с.
12. Салтевский М.В. Использование запахowych следов для раскрытия и расследования преступлений: Лекция. – К.: КВШ МВС СССР, 1982. – 52 с.
13. Салтевский М.В., Глибко В.Н. Запаховые следы в следственной практике: Учебное пособие / Укр. Юрид.акад. – К.: УМК ВО, 1992. – 54 с.
14. Стегнова Т.В., Сулимов К.Т., Старовойтов В.И., Гриценко В.В. Установление некоторых диагностических признаков человека по запахowym следам. – Метод. рекомендации. – М.: ЭКЦ МВД России, 1996. – 16 с.

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Поняття про сліди і зразки запаху людини	8
1.1. Фізичні та криміналістичні властивості слідів та зразків запаху людини	8
1.2. Механізм утворення слідів запаху людини	12
1.3. Класифікація слідів та зразків запаху	16
Висновок	24
Розділ 2. Збирання слідів та отримання зразків запаху людини	25
2.1. Загальні положення збирання слідів та зразків запаху людини	25
2.2. Технічні засоби збирання слідів запаху людини	26
2.3. Методика збирання слідів індивідуального запаху людини	28
2.4. Методика збирання зразків	33
Висновок	37
Розділ 3. Підготовка матеріалів та проведення одорологічної експертизи	39
3.1. Підготовка матеріалів та проведення одорологічної експертизи за відсутності підозрюваної особи	38
3.2. Підготовка матеріалів та проведення одорологічної експертизи за наявності підозрюваної особи	41
3.3. Загальна схема проведення комісійної одорологічної експертизи	42
Висновок	47
Висновки	48
Список використаних джерел	50

ВСТУП

Останнім часом в Україні, Республіці Білорусь і Росії помітно зріс інтерес слідчих і суддів до інформації, яку отримують за допомогою лабораторного дослідження слідів і зразків запаху людини на основі біологічного аналізатора запаху – нюху спеціально підготовленого з цією метою собаки-детектора.

На думку Р.Х. Райта собака, безумовно, перевершує людину в здатності сприймати більш широкий спектр запахів. Крім того, будова його носа така, що повітря має більш вільний доступ до чутливих закінчень, а мозок краще пристосований до фіксації, запам'ятовування і використання запахової інформації.

У літературі вказується, що у собаки за ступенем розвитку почуттів на першому місці стоїть нюх, на другому слух і на третьому – зір. «Человек, – пише Л. Жирарден, – узнает своих друзей по чертам лица, а собака – по комплексу запахов. Главное в ее мире – запахи». Саме тому собаці здавна призначено було стати, як стверджує відомий німецький криміналіст Роберт Герсбах, першим у світі поліцейським, першим нічним сторожем і першим детективом.

Цікаво, що використання одорологічної інформації в боротьбі зі злочинами бере початок тільки з 1896 р., коли з ініціативи відомого австрійського криміналіста Ганса Гроса в м. Гільдесгеймі з'явилося 12 собак, навчених несенню поліцейської служби. Згодом було звернуто увагу на можливість криміналістичного використання природної здатності собаки вистежувати за слідами запаху свою жертву. Відшліфовані до унікальності протягом тисячолітньої еволюції, збережені і розвинені в процесі подальшого одомашнення і тривалої селекційної роботи, нюхові здібності собаки поступово стали використовуватися людиною в боротьбі зі злочинами.

Собака була перетворена у позалабораторний біологічний аналізатор запаху – собаку-детектора, за допомогою якого можна було безпосередньо за слідами запаху переважно на ґрунті та інших об'єктах місцевості виявити те чи інше його джерело. Спочатку в цьому аспекті розглядали сліди запаху тільки злочинця, а згодом сліди запаху і будь-яких інших речових джерел інформації (викрадених речей, викраденої худоби тощо).

Мабуть, саме Гансу Гросу належить і перша оцінка значущості результатів застосування позалабораторного собаки-детектора для пошуку людини за слідами її запаху на місцевості. Так, в одному з видань відомого посібника Ганса Гроса «Руководство для судебных следователей» зазначалося, що за допомогою собаки можна швидше вийти на слід злочинця.

З огляду на це, Ганс Грос результатам пошуку злочинця за слідами його запаху на місцевості за допомогою нюху спеціально підготовленого собаки-детектора відводив лише орієнтуюче значення.

Позитивно оцінювали можливість використання результатів застосування позалабораторного собаки-детектора в кримінальному судочинстві А. Гельвіг, І.М. Якимов та деякі інші вчені-криміналісти того часу.

потім відбирають запах.

Якщо з предмета не можна вилучити всі наявні сліди, вибирають ті з них, що мають найбільше криміналістичне значення.

Відбір запахових слідів здійснюється шляхом контакту адсорбенту з предметом – слідоносієм, за рахунок щільного контакту адсорбенту з об'єктом-слідоносієм.

Роботи зі збору і вилучення запахових слідів виконують у гумових рукавичках. Перед використанням їх варто вимити миючими засобами і після просушування протерти тампоном, змоченим спиртом. У спирті обполіскують і робочі кінці пінцета.

Для нетривалої консервації (при відсутності банок) адсорбент загортають у 3-4 шари фольги, упаковують у поліетиленовий пакет, щільно закріплюють, опечатують та зразу відправляють в одорологічну лабораторію.

На місці події відбирають і контрольні зразки фонових запаху (сторонні запахи). Для цього неподалік від об'єктів, що досліджуються, там, де вірогідно немає запаху людини, розміщують серветки адсорбенту і відбирають проби (час – такий самий, що і при збиранні слідів).

Для відбору порівняльних зразків можна прикладати адсорбент до тіла на 30 хвилин (під пояс), але найбільш «чистим» зразком запаху людини вважається її кров.

Після завершення відбору запаху адсорбент пінцетом переносять у банку, яку відразу герметизують. Банку опечатують та прикріплюють етикетку, зазначаючи дату та місце вилучення, точку відбору, справу, по якій вилучено слід, матеріал слідоносія, час адсорбції, підписи понятих, слідчого, спеціаліста.

Порядок підготовки матеріалів на характер питань, що вирішуються одорологічною експертизою за допомогою біологічних детекторів (собак), визначається, насамперед, двома типовими ситуаціями: наявністю або відсутністю на момент призначення експертизи особи, яка могла би залишити сліди запаху.

В першому випадку у особи, що перевіряється, відбирають зразки запаху (найкраще – кров з пальця руки) для порівняння зі слідами запаху вилученими під час виконання слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Отже, за наявності підозрюваної особи вирішується питання ідентифікаційного характеру.

При відсутності підозрюваної особи вирішуються завдання діагностичного характеру, а саме визначаються раса, стать, вікова група людини, яка залишила свої сліди. Визначення зазначених завдань залежить від спеціалізації собаки-детектора.

ВИСНОВКИ

Джерелом запаху людини є генетично обумовлені за складом леткі метаболіти, що виділяються організмом протягом усього життя і знаходяться у потожирових виділеннях і крові людини.

Запах утримується поверхнею предметів, з якими людина вступила в контакт.

Серед фізичних властивостей запаху варто відзначити летючість, розчинність, адсорбцію, розведення та дифузію, а серед криміналістичних – безперервність механізму утворення, рухливість структури, розсіюваність, подільність, здатність до збереження, індивідуальність, відносна стійкість та незмінність.

Запах людини має комплексний характер і складається із сукупного індивідуального і супутніх запахів (одягу, взуття та інших предметів постійного контакту, функціональних змін, побутових, професійних, громадських місць, випадкових тощо), а також фонових запахів. В той же час доведено, що ототожнення людини за запахом можливе саме завдяки його генетичній обумовленості.

Сутність методу криміналістичної одорології – це збір, консервація та лабораторна ідентифікація запахів спеціалістами (за допомогою собак-детекторів та інструментальних методів).

Значення ідентифікації запахів полягає у вирішенні оперативно-розшукових завдань, висуванні версій, а при дотриманні процесуальних правил (вилучення, ідентифікації) вони виступають як речові докази.

Наявність на об'єкті запахів кількох людей не є серйозною перешкодою для одорологічної ідентифікації злочинця за запахом, тому відбирати зразки у інших осіб немає необхідності.

Сліди запаху з місця події вилучають двома основними способами:

- вилучення адсорбенту, що увібрав запах;
- вилучення самого предмета-носія.

Існує комбінований спосіб – вилучення предмета-носія, який перебуває в контакті з адсорбентом.

Вилучення слідів запаху проводиться шляхом адсорбції та консервації.

Час контакту адсорбенту із запаховим слідом – не менше 1 години, максимально – до 2-3 діб.

Об'єкти, з яких проводиться відбір запахових слідів, фіксують оглядовою та вузловою фотозйомкою, з номерними показниками – до накладення адсорбенту і під час адсорбції. Якщо є інші сліди, застосовують масштабний спосіб фотографування.

Місця відбору запахових слідів необхідно зазначити на плані. Сам процес відбору необхідно продемонструвати понятим (пакування адсорбенту, опечатування банок).

Враховується комплексний характер слідоутворення, тому перед відбором запахових слідів предмет оглядають на наявність мікрооб'єктів (останні обережно вилучають), сліди рук та взуття (акуратно копіюють), а

Наприклад, у зв'язку зі створенням у 1908 р. в Петербурзі «Российского общества поощрения собак в полиции и сторожевой службе» у часопису «Вестник полиции» була опублікована стаття, в якій говорилося про таке: «...а теперь никакой грим, никакое переодевание не спасут преступника, так как полицейская собака будет распознавать его не по наружному виду, а по запаху, отличительные свойства которого доступны лишь изощренному исключительному обонянию собаки». Як бачимо, автори статті відводили слідам запаху людини в кримінальному судочинстві особливе місце і розглядали їх як перспективне джерело судових доказів.

У Росії також спочатку з'явилися службово-розшукові собаки в 1906 р., зокрема, в прибалтійських губерніях. У 1907 р. розплідник поліцейських собак створили в Петербурзі, а в жовтні 1908 р. там же було вказане «Российского общества поощрения собак в полиции и сторожевой службе» і в 1924 р. – Центральний навчально-дослідний розплідник-школу військових і сторожових собак (названа згодом «Центральная военная школа служебного собаководства»). У той же час поступово службово-розшукових собак стали готувати і як позалабораторних собак-детекторів, здатних розшукувати за слідами запаху на місцевості людину або інші речові джерела інформації.

Вже з самого початку появи практики застосування позалабораторного собаки-детектора з метою пошуку злочинця або викрадених речей за слідами запаху на місцевості виникла і досить гостра дискусія про значущість результатів даного заходу. На наш погляд, надто полярні думки вчених-криміналістів в цьому відношенні були зумовлені труднощами, що об'єктивно існували у застосуванні позалабораторного собаки-детектора з цією метою, яке практично ускладнювалося незначним тимчасовим періодом збереження слідів запаху людини або викрадених речей на об'єктах навколишнього оточення шляхом їх проходження. Позитивні результати даного заходу багато в чому залежали не тільки від погодних умов, але і від механізму запахового слідоутворення, характеру і стану носіїв запаху та ряду інших причин.

Враховуючи вказані обставини, у 1964 р. на кафедрі криміналістики Вищої школи Комітету державної безпеки СРСР було розпочато дослідження з пошуку надійного способу криміналістичного використання слідів запаху людини. Розробки, що проводилися авторським колективом у складі В.В. Безрукова, А.І. Вінберга, М.Г. Майорова і Р.М. Тодорова, закінчилися винаходом у 1965 р. методу криміналістичного використання слідів запаху людини, який був названий авторами одорологічним методом. Його суть була проста і полягала у такому. За допомогою приладу для відбору запахів (ПВЗ), що являє собою поліетиленову флягу або скляну ємність з горловиною, що герметично закривається, краником і розприскувачем для нагнітання повітря, з вірогідних носіїв запаху людини відкачувалися проби повітря, які могли тривалий час зберігатися. Автори вважали, що в поліетиленових флягах запах людини може зберігатися до 6 діб, а в скляній тарі – місяці і роки. Згодом, у разі необхідності, собаці дають обнюхати з ПВЗ відібрані зразки запаху і він за запахом повинен достовірно вказати на людину, яка була джерелом цього запаху.

Таким чином, з'явилася можливість консервації і тривалого криміналістичного використання слідів запаху людини. Словом, був ліквідований тимчасовий бар'єр, що обмежував в минулому ефективність роботи позалабораторних собак-детекторів за свіжим слідом запаху приблизно добовим терміном з моменту утворення останнього. У зв'язку з цим було оголошено про виникнення в криміналістиці нового напрямку – судової одорології.

У зв'язку з цим з'явилася можливість застосовувати нюх службово-розшукового собаки для встановлення джерела цих слідів запаху вже в будь-який час по мірі затримання підозрюваних. Досить великий інтерес до одорологічних досліджень виявили у свій час не тільки вітчизняні, але і зарубіжні криміналісти, передусім вчені Угорщини, Німеччини, Польщі, Чехословаччини та ін.

Повідомлення про винахід нового методу роботи зі слідами і зразками запаху людини, подібно до каталізатора, різко пожвавило розробку одорологічних проблем. Однак поряд з цим загострилося основне питання одорологічного методу: доказове або орієнтуюче значення повинні мати його результати. З'явилася судова практика, суть якої полягала в тому, що результати одорологічної вибірки вказувалися у вироках як джерело доказової інформації. Наприклад, вже влітку 1965 р. в процесі розслідування вбивства малолітньої дитини був зроблений прообраз лабораторного одорологічного дослідження з використанням розробленого методу.

Обставини справи такі. Біля залізниці виявили труп хлопчика, що мав 12 ножових поранень у ділянці грудей і пролом черепа. Поруч з трупом – цегла, розколена на дві частини, і газета «Вечерняя Москва». Була висунена версія, що дана цегла використовувалася як знаряддя вбивства і раніше заверталася у вказану газету. Від цегли і газети в дві посудини відкачали повітря з вірогідними слідами запаху злочинця, а самі вірогідні носії запаху упаковували в поліетиленові мішечки.

Підозра впала на Юрія Півнева – батька убитого хлопчика. У підозрюваного вилучили трикотажну сорочку, відносно якої собака-детектор виявив чітку сигнальну реакцію серед чотирьох трикотажних сорочок, які належали явно непричетним до розслідуваної події особам. Як стартові носії запаху (тобто ті вірогідні носії, які дають собаці обнюхати перед початком одорологічного дослідження) в цьому випадку використали безпосередньо цеглу і газету. Аналогічні результати були отримані в процесі одорологічного дослідження носової хустинки Півнева, а також цих же вірогідних носіїв запахів іншим собакою-детектором. Після цього провели одорологічне дослідження з пред'явленням самого Півнева серед п'яти інших явно непричетних до цієї події осіб. Собака-детектор знову упевнено визначила сигнальну реакцію відносно Півнева. Через деякий час одорологічне дослідження з участю Півнева повторили. Результати виявилися аналогічними. Півневу не залишалося нічого іншого, як зізнатися у вчиненому, що було закріплено згодом і рядом інших доказів. На судовому засіданні акт одорологічного дослідження фігурував як одне з джерел доказів. Обласний суд виніс обвинувальний вирок, а Верховний Суд Російської

ВИСНОВОК

Порядок підготовки матеріалів визначається, насамперед, двома типовими ситуаціями: наявністю або відсутністю на момент призначення експертизи особи, яка могла би залишити сліди запаху.

В першому випадку у підозрюваної особи відбирають зразки запаху (найкраще – кров з пальця руки) для порівняння зі слідами запаху, вилученими під час виконання слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Отже, за наявності підозрюваної особи вирішується питання ідентифікаційного характеру.

За відсутності підозрюваної особи вирішуються завдання діагностичного характеру, а саме визначаються раса, стать, вікова група людини, яка залишила свої сліди. Визначення окреслених завдань залежить від спеціалізації собаки-детектора.

собаки-детектора й про непридатність експертного об'єкта до основного одорологічного дослідження.

В той же час допускається проведення такого допоміжного дослідження як заключний етап основного одорологічного дослідження [9, с. 64-67].

Як бачимо, існують рекомендації проводити стосовно тих самих експертних об'єктів по декілька допоміжних етапів одорологічного дослідження, у тому числі за допомогою одного собаки-детектора.

На думку А.О. Кириченка й В.Д. Басая, з такою постановкою питання навряд чи можна погодитись в силу таких причин. По-перше, повторне одорологічне дослідження тих самих експертних об'єктів однією й тією ж собакою-детектором не може підвищити вірогідності одержуваних результатів.

По-друге, кожне зайве одорологічне дослідження експертних об'єктів неминуче призводить не тільки до їх забруднення слідами запаху раніше застосованих собак-детекторів (навіть одного й того самого), але й до зменшення концентрації, особливо слідів запаху людини в експертних об'єктах, підготовлених на основі ймовірних носіїв, зібраних ініціатором дослідження. Як відомо, такі ймовірні носії, як правило, мають досить невисоку концентрацію слідів індивідуального запаху людини.

Саме тому варто прагнути до розробки такої схеми комісійного експертного одорологічного дослідження, яка б передбачала мінімально можливу кількість його етапів. Якщо ж проведення такого роду додаткових одорологічних досліджень уникнути не можна, то їх проведення доцільне як заключний етап, у тому числі й при необхідності перевірити певні збої в роботі конкретного собаки-детектора.

Експертне *діагностичне* одорологічне дослідження на основі довгострокової нюхової пам'яті собаки-детектора з метою виявлення видоспецифічних, статевих, расових і вікових характеристик слідів запаху людини й суміші слідів індивідуального запаху кількох людей, проводиться вже у два етапи, двома різними собаками-детекторами, спеціально підготовленими на виявлення відповідної діагностичної ознаки слідів або зразків запаху людини. Причому кожен етап експертного діагностичного одорологічного дослідження проводиться із заміною всіх експертних об'єктів, для чого необхідно мати два дублікати даного об'єкта. У той же час допускається використання й одного об'єкта, якщо обидві застосовані собаки-детектори проходили спеціалізацію на вирішення даного діагностичного завдання із включенням в усі експертні об'єкти порівняльного ряду запахових добавок слідів запаху як співробітників лабораторії, так і всіх інших експертних собак-детекторів.

Будь-який варіант діагностичного одорологічного дослідження як допоміжний етап основного експертного одорологічного дослідження може бути проведений за один раз одним собакою-детектором, що не знімає проблеми з можливим забрудненням експертних об'єктів слідами запаху експертів й експертного собаки-детектора.

Федерації залишив його без зміни.

Виникнувши в нашій країні, одорологічний метод знайшов широке поширення в зарубіжній криміналістичній практиці як одне з джерел доказової інформації. Думки ж вітчизняних криміналістів і процесуалістів з цього приводу розділилися в основному на дві великі групи: прихильників і противників використання результатів одорологічного методу як доказів у кримінальному судочинстві. При цьому дотепер, на жаль, домінує вітчизняна точка зору противників одорологічного методу.

Навесні 2001 р. почала свою роботу і перша українська одорологічна лабораторія при НДЕКЦ МВС України у Вінницькій області.

Протягом багатьох років висновки одорологічної експертизи досить широко використовуються слідчими і судовими органами Російської Федерації, Республіки Білорусь і деяких інших держав (Німеччина, Данія, Бельгія, Нідерланди, Угорщина, Польща і Фінляндія) як одне з непрямих джерел доказів по кримінальних справах.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ ПРО СЛІДИ ТА ЗРАЗКИ ЗАПАХУ ЛЮДИНИ

1.1. Фізичні й криміналістичні властивості слідів та зразків запаху людини.

Запах являє собою особливий вид газоподібних речовин. Запахові сліди як різновид газоподібних речовин мають всі фізичні властивості останніх.

Найбільш повно фізичні властивості слідів запаху описані Р.М. Мазитовою, В.Н. Охотською і Б.У. Пучкіним у монографії, присвяченій дослідженню питань моделювання нюху живих істот. Згодом ці властивості були детально проаналізовані М.В. Салтевським у ряді робіт вже відносно проблем криміналістичної одорології [11. с. 35-37]. Було відзначено, що слідам запаху притаманні такі *фізичні* властивості газоподібних речовин, як *летючість, розчинність, адсорбція, розведення й дифузія*.

Летючість слідів запаху – це здатність молекул запаху випаровуватися, тобто переходити з твердого стану в газоподібний. Випаровування відбувається при будь-якій температурі, однак швидкість його залежить від природи речовини й зовнішніх умов: при підвищенні температури або посиленні вітру інтенсивність випаровування посилюється. Отже, сліди запаху довше зберігаються взимку, ніж влітку, у закритому приміщенні й при відсутності протягів, ніж на відкритій місцевості або за наявності вітру тощо.

За даними В.В. Безрукова, індивідуальний запах людини в закритому приміщенні зберігається до чотирьох діб і після консервування може бути використаний для встановлення людини як його джерела протягом трьох років. При цьому досить навіть короткочасного (до 15-50 хв.) перебування людини в закритому приміщенні площею не більше 20 м².

Під розчинністю слідів запаху розуміється здатність молекул запаху розчинятись в клітинах нюхового епітелію живих істот. Дана властивість дозволяє сприймати запах органами нюху людини або тварин.

Адсорбція слідів запаху являє собою здатність молекул запаху (інших газоподібних речовин) поглинатись поверхневим шаром іншої речовини. Завдяки цій властивості можливе сприйняття запахової речовини, змішаної з повітрям, виділення її на твердих і ворсистих поверхнях.

Процес адсорбції в загальному вигляді може бути зведений до концентрування й утримання речовин на поверхні або в порах твердого тіла. В адсорбції беруть участь як мінімум два об'єкти: тверде тіло (адсорбент) і речовина, що поглинається, в газоподібному або рідкому стані. Остання з газової або рідкої фази, у якій вона перебувала (адсорбтив), переходить при поглинанні твердим тілом в адсорбований стан (адсорбат).

В основному виділяють адсорбцію двох типів: фізичну адсорбцію, яку можна порівняти з явищем конденсації, і сорбцію, що ґрунтується на силах хімічної взаємодії (хемосорбцію). Остання в силу хімічної реакції, що протікає на поверхні розділення фаз й призводить до перерозподілу електронів адсорбтива й адсорбенту з утворенням хімічного зв'язку, не зберігає індивідуальності взаємодіючих компонентів і фіксує положення

експертних об'єктах;

– основний етап одорологічної експертизи, що складається з трьох одорологічних досліджень, кожне з яких проводиться новою собакою-детектором із заміною всіх експертних об'єктів;

– заключний етап одорологічної експертизи, на якому будь-які одорологічні дослідження вже, як правило, не проводяться, а на основі протоколу одорологічного дослідження, насамперед етограми, і відеозапису здійснюється оцінка отриманих результатів та формулювання висновку [3, с. 48].

При цьому, необхідно підкреслити, що відсутність позитивної сигнальної реакції всіх застосованих собак-детекторів означає, що сліди індивідуального запаху людини на наданих ініціатором дослідження ймовірних носіях не виявлені в силу однієї з таких причин.

1. Відсутність слідів індивідуального запаху людини на цих носіях, що може бути пояснено:

– відсутністю контакту особи, що перевіряється з цим носієм взагалі або відсутністю належного контакту, який може призвести до утворення таких слідів, що залежить не тільки від тривалості та інтенсивності цього контакту, але й від матеріалу носія й інших умов запахового слідоутворення;

– розсіюванням або з інших причин знищенням таких слідів до вилучення їх ймовірного носія та у процесі його вилучення або подальшого збереження (підготовки на його основі експертних об'єктів) до початку основного етапу одорологічного дослідження.

2. Наявністю в об'єктів, що перевіряються таких слідів, але у концентрації, недостатній для сприйняття нюхом собаки-детектора, що використовується для проведення експертизи.

З огляду на зазначені обставини даний висновок комісійної одорологічної експертизи щодо невиявлення слідів індивідуального запаху людини не може бути підставою для зняття підозри з підозрюваної особи [4, с. 67-68].

В процесі основного етапу одорологічного дослідження проводиться й так зване «допоміжне одорологічне дослідження», завданням якого є перевірка наявності в експертних об'єктах, підготовлених на основі ймовірних носіїв, слідів індивідуального запаху людини в концентрації, достатній для проведення основного одорологічного дослідження. У даній ситуації порівняльний ряд складається з фонових об'єктів (в яких немає слідів індивідуального запаху людини), зазначеного експертного об'єкта (який, найчастіше у процесі основного дослідження використовується в якості стартового об'єкта й рідше – об'єкта, що перевіряється) та контрольного об'єкта (в якому є сліди індивідуального запаху непричетної особи в концентрації, достатній для проведення одорологічного дослідження). Позитивна сигнальна реакція собаки-детектора, (пущеної на обнюхування такого порівняльного ряду без пред'явлення будь-якого стартового об'єкта), як на контрольний об'єкт, так і на експертний об'єкт свідчить про наявність в останньому слідів індивідуального запаху людини в достатній для одорологічного дослідження концентрації. Сигнальна реакція на контрольний об'єкт – говорить про нормальний функціональний стан

експертного об'єкта, що служить позитивним сигналом вказівки на нього. Таких вказівок може бути дві (дублювати стартового об'єкта й об'єкта, що перевіряється) або одна (тільки дублікат стартового об'єкта).

Біля позначеного позитивною сигнальною реакцією собакою-детектором локалізації експертного об'єкта тварина заохочується командою «Добре!», але без підкріплення ласощами. Після цього експерт-кінолог проводить собаку-детектора уздовж локалізацій що залишилися у порівняльному ряду, подаючи їй щораз команду «Нюхай!» і повертається з нею на стартову площадку, де собака-детектор заохочується командою «Добре!» і ласощами. Після позначення позитивною сигнальною реакцією собакою-детектором дубліката стартового об'єкта тварина заохочується командою «Добре!» й експерт-кінолог командою «Нюхати!» примушує собаку-детектора рухатися далі уздовж локалізації порівняльного ряду.

Якщо собака-детектор, обнюхавши черговий об'єкт, не прийме біля нього позитивної сигнальної пози, виходить, що за оцінкою даного біодетектора сліди або зразки індивідуального запаху людини, задані йому на стартовій площадці, у даному об'єкті відсутні.

Позначення собакою-детектором позитивною сигнальною позою як стартового об'єкта, так і об'єкта, що перевіряється, свідчить не тільки про нормальний робочий стан тварини, але й про наявність у цих експертних об'єктах слідів або зразків індивідуального запаху людини, тотожних за індивідуальними характеристиками слідам або зразкам запаху, які були задані йому на старті. Однак для того, щоб впевнитись, що сигнальне поводження собаки-детектора було викликане слідами або зразками індивідуального запаху підозрюваної особи, а не місцем розташування цього об'єкта у порівняльному ряді або іншими причинами, даний етап одорологічного дослідження рекомендується повторювати цією ж собакою-детектором із відомими експертними об'єктами.

В той же час додаткові пуски собаки-детектора варто проводити після зміни як локалізації всіх експертних об'єктів порівняльного ряду, так і шматків тканини, якими ємності з експертними об'єктами фіксувались на локалізаціях порівняльного ряду. При цьому вважається, що сам факт багаторазового виявлення собакою-детектором шуканих слідів або зразків індивідуального запаху людини ступінь вірогідності результатів одорологічної експертизи не підвищує.

На будь-якому етапі комісійного експертного одорологічного дослідження кожне нечітке позначення собакою-детектором дубліката стартового об'єкта або об'єкта, що перевіряється, спричиняє обов'язкову її заміну на іншу тварину. Це ж у свою чергу зобов'язує експертів раціональніше використовувати в процесі одорологічного дослідження наявних експертних собак-детекторів.

Крім того, рекомендується проводити:

– попередній етап комісійної одорологічної експертизи з метою оцінки функціонального стану всіх тих собак-детекторів, які мають бути застосовані в процесі основного одорологічного дослідження, а також перевірки відсутності неврахованих запахових перешкод у стартових та інших

адсорбованих молекул, тобто приводить до локалізованої адсорбції. При фізичній адсорбції адсорбтив й адсорбент не втрачають своїх якостей, а адсорбція молекул може бути локалізованою та нелокалізованою.

У процесі збирання слідів і зразків запаху людини й інших речових джерел інформації використовується тільки явище фізичної адсорбції. Адсорбційна здатність адсорбенту й швидкість поглинання адсорбтива головним чином залежать від розміру й кількості пор на одиницю об'єму адсорбенту.

М.В. Кисін й інші співавтори поділяють пори залежно від їх розміру на: мікро-, мега- і макропори. Мікропори відповідають розміру молекул, що абсорбуються. Всі атоми й молекули речовини адсорбенту перебувають у взаємодії з молекулами адсорбата в порах. Отже, у всьому просторі мікропор існує поле адсорбованих сил. Для мегапор дія адсорбційних сил проявляється не у всьому їх обсязі – практично лише на невеликій відстані від стінок. Питома поверхня макропор дуже мала, вони виконують, по суті, роль великих транспортних артерій у зернах адсорбенту. Тому адсорбцією на поверхні макропор, як правило, ігнорують. Звідси виходить, що найкраща здатність адсорбувати молекули запаху притаманна адсорбентам, що мають найбільшу кількість мікропор на одиницю об'єму.

Під розведенням слідів запаху розуміють зміну концентрації молекул запаху в сліді, що веде до утворення запаху нової якості.

Однак сила запаху, як показали спеціальні дослідження, далеко не завжди визначається концентрацією молекул запаху. У певних випадках розведена суміш запахів може виявитись сильніше концентрованого сліду запаху, а також один запах може маскувати інший.

Дифузія слідів запаху означає проникнення молекул запаху в структуру (масу) іншої речовини (як правило, твердої). Наприклад, взуття при носінні просочується індивідуальним запахом людини й через певний період саме перетворюється в джерело цього запаху, залишаючи його в слідах на ґрунті й іншій поверхні при контактній взаємодії. Експериментально встановлено, що нове взуття вже після добового носіння перетворюється в джерело індивідуального запаху власника.

В 1995 р. П.Д. Біленчук, Г.Е. Омельченко та А.І. Рошин, викладаючи сутність розглянутих властивостей слідів запаху, додали до них ще й таку властивість, як *змішуваність*. При цьому вони роз'яснили сутність властивості запаху в такий спосіб. Якість пахучих речовин може істотно змінюватись, якщо вони перебувають в суміші одна з одною. Один запах може «замаскувати» або послабити інший. У суміші запахи можуть нейтралізувати один одного. В окремих випадках у суміші запах підсилюється настільки, що окремі компоненти суміші, взяті в концентрації, що значно нижче порога індивідуального сприйняття тварини (наприклад, собаки), все одно ними сприймаються. Таким чином, характер складного запаху може змінюватись в присутності навіть граничних кількостей домішок або запахових слідів інших компонентів.

Сутність же розведення запаху зазначені автори роз'яснили в загальному аналогічно вищевикладеному, що, на наш погляд, є повторенням суті

змішуваності запахів, а тому виділення останньої властивості слідів запаху вважається зайвим.

На основі розглянутих загальних фізичних властивостей газоподібних речовин М.В. Салтевський у 1976 р. сформулював такі *криміналістичні властивості* слідів запаху: *безперервність механізму утворення, рухливість структури, розсіюваність і подільність* [12, с. 14-16], які були сприйняті вітчизняними й закордонними вченими, зокрема Е.П. Іщенко, М.В. Кисінін, І.Ф. Криловим та ін. У той же час П.Д. Біленчук, Г.Е. Омельченко та А.І. Рошин далі визначення суті фізичних властивостей слідів запаху, не пішли.

У 1994 р. даний перелік криміналістичних властивостей слідів запаху відносно запаху людини був доповнений такими властивостями, як *відносна незмінність й індивідуальність запаху людини*, а потім запропоновано додати ще такі дві криміналістичні властивості запаху людини, як *збереженість слідів і зразків запаху людини в герметичній упаковці й відносна стійкість слідів запаху людини*. При цьому необхідно зазначити, що наявність або відсутність у запаху людини саме цих властивостей стало одним з основних пунктів дискусії між противниками й захисниками одорологічного методу, а тому, на наш погляд, цілком обґрунтованим буде включення їх у число криміналістичних властивостей слідів запаху людини.

Зупинимось на характеристиці й викладі сутності кожної з криміналістичних властивостей слідів та зразків запаху людини:

1. Безперервність механізму утворення слідів запаху відображає специфічний аспект його виникнення. За наявності джерела запаху й відповідних зовнішніх умов сліди запаху утворюються безперервно – доти, доки існує джерело.

На відміну від звичайних слідів і мікрослідів, утворення яких відбувається, як правило, одномоментно або в більш-менш короткий період часу (у момент контакту), виникнення слідів запаху являє собою тривалий процес. Із цього положення випливає таке правило: час, протягом якого можливе виявлення слідів запаху, залежить від кількості пахучої речовини, що є джерелом запаху, і від зовнішніх умов, що прискорюють або гальмують процес летючості цієї пахучої речовини.

М.В. Кисін та К.Т. Сулимов, проводячи експерименти щодо застосування підсилювачів запаху, встановили, що позалабораторні собаки-детектори впевнено працювали зі слідами 1-годинної давнини. Робота собак-детекторів по сліду запаху 12-годинної давнини полягала у сприйнятті ними запаху підсилювачів, оскільки індивідуальний запах людини в таких слідах практично був відсутній. Пророблення ж собаками-детекторами слідів добової давнини навіть за наявності підсилювачів запаху вже була невпевненою й супроводжувалась частими відхиленнями від сліду.

2. Рухливість структури слідів запаху характеризує тимчасовий стан речовини сліду й свідчить про те, що між її молекулами немає зв'язку, вони перебувають у хаотичному русі й постійно переміщуються між собою та молекулами повітря або іншого середовища, у якому відбувається процес слідоутворення. Із цього витікає, що інтенсивність (концентрація) запаху

Під час проведення комісійного експертного одорологічного дослідження перший експерт-одоролог веде етограму сигнального поведінки собак-детекторів, а другий експерт-одоролог з апаратної – відеозапис вузлових моментів даного дослідження. На основі даного відеозапису другий експерт-одоролог складає проект протоколу цього дослідження.

Крім основних, стереотипних моментів роботи собак-детекторів у протоколі реєструються особливості поведінки кожної тварини, факт заміни собаки-детектора, зробленого по ходу дослідження, заміни допоміжних й таких, що перевіряються об'єктів, факт зволоження експертних об'єктів тощо. Незалежно від застосованої тактики проведення комісійного експертного одорологічного дослідження і його окремих етапів, стереотип робочого поведінки собаки-детектора залишається незмінним і полягає в такому. Собаку-детектора на короткому повідку експерт-кінолог приводить на стартову площадку, що в цей період часу повинна бути візуально ізолювана від експертного залу, де перший експерт-одоролог робить розміщення експертних об'єктів по локалізаціях порівняльного ряду.

Стартовий об'єкт перший експерт-одоролог приносить на стартову площадку ще до того, як тут з'явиться експерт-кінолог із собакою-детектором й у їх присутності робить його розконсервацію й дає команду на занюхування даного експертного об'єкта собакою-детектором. З командою «Нюхати!» експерт-кінолог підносить скляну ємність зі стартовим об'єктом до носа собаки-детектора, який повинен почати активне занюхування протягом хвилини. При цьому залежно від функціональних особливостей застосовуваної собаки-детектора тварині можуть даватися короткі (1-2 с.) перерви для слиновідводу.

Перший експерт-одоролог повертається в експертний зал й у процесі занюхування собакою-детектором стартового об'єкта робить розконсервацію всіх розставлених у порівняльному ряді експертних об'єктів, що закінчується подачею команди експерту-кінологу на застосування собаки-детектора.

До закінчення хвилинного занюхування стартового об'єкта експерт-кінолог заохочує собаку-детектора командою «Добре!» і ласощами, закриває стартовий об'єкт кришкою (консервує його) і на короткому ланцюгу виводить собаку-детектора в експертний зал, де перший експерт-одоролог вказує йому локалізацію й напрямок обходу порівняльного ряду.

Експерт-кінолог підводить собаку-детектора на короткому повідку до зазначеного першим експертом-одорологом локалізації порівняльного ряду й дає йому команду «Нюхати!». Послабляючи поводок, експерт-кінолог з однаковою швидкістю проводить собаку-детектора в зазначеному напрямку вздовж локалізацій порівняльного ряду, ведучи її поперед себе й затримуючи на частки секунди у кожного з експертних об'єктів порівняльного ряду для обнюхування. При цьому щораз подається команда «Нюхати!».

При виявленні собакою-детектором серед експертних об'єктів порівняльного ряду такого експертного об'єкта, що містить сліди або зразки індивідуального запаху людини, тотожні слідам або зразкам запаху людини, заданим їй на стартовій площадці, тварина приймає вироблену дресируванням демонстраційну позу – сідає або лягає в локалізації даного

цих слідів чи обумовити залишок на ньому «неробочої» концентрації? [6, с. 20-21].

Позитивні відповіді на ці питання не повинні розцінюватися і як констатація факту наявності контакту підозрюваної особи з направленим ймовірним носієм слідів запаху людини, який тільки в силу встановлених причин не може бути підданий одорологічному дослідженню. Позитивний чи негативний експертний висновок у даній ситуації належить до оцінки лише умов ймовірного утворення слідів запаху людини на основі вихідних даних, наданих експертній комісії слідчим (судом), до компетенції якого і входить формулювання висновків про наявність чи відсутність факту безпосереднього чи опосередкованого (за допомогою інших носіїв, у тому числі й атмосферного повітря) контактної взаємодії ймовірних носіїв слідів запаху людини і запахової субстанції підозрюваної особи на основі вивчення всіх матеріалів кримінальної справи.

3.3 Загальна схема проведення комісійної одорологічної експертизи.

Комісійне експертне одорологічне дослідження проводиться в умовах постійного контролю за нормальним функціональним станом й адекватністю сигналів собак-детекторів, при необхідності з коректуванням та перевіркою їх сигнального поведіння, що служить орієнтиром для експертної комісії.

Собак-детекторів застосовують при врівноваженості їх нервових процесів, за відсутності сторонніх подразників та створенні оптимальних умов в експертному залі, де на локалізаціях порівняльного ряду встановлюються експертні об'єкти (ємності з відповідними уніфікованими носіями слідів або зразків запаху людини), підготовлені для проведення конкретного етапу порівняльного дослідження.

Кожен пуск собаки-детектора на обстеження експертних об'єктів порівняльного ряду закінчується його сигнальною позою біля відповідної локалізації як об'єкта, що перевіряється, так і дубліката стартового об'єкта або тільки дубліката стартового об'єкта. Правильне виконання прийомів обнюхування стартового об'єкта та виявлення дублікатного й об'єктів, що перевіряються, серед інших експертних об'єктів порівняльного ряду, обов'язково підкріплюється командою «Добре!» і ласощами.

Якщо собака-детектор не виявить позитивної сигнальної реакції ні на об'єкти, що перевіряються, ні на дублікат стартового об'єкта, то це свідчить про його неробочий функціональний стан і даного собаку-детектора заміняють на іншого або, якщо це неможливо через відсутність іншого собаки-детектора, комісійне експертне одорологічне дослідження переноситься на інший час.

Перед кожним пуском собаки-детектора на обстеження експертних об'єктів порівняльного ряду перший експерт-одоролог заново встановлює експертні об'єкти в порівняльному ряді, забезпечуючи випадковий порядок їх розміщення. При цьому експерту-кінологу, що застосовує собаку-детектора (не обізаному про порядок розміщення експертних об'єктів у порівняльному ряді), щоразу вказується напрямок руху й локалізація порівняльного ряду, від якої варто почати проводку собаки-детектора.

поблизу джерела вища. Тому адсорбування сліду запаху необхідно робити шляхом закачування повітряного середовища безпосередньо біля поверхні джерела запаху або шляхом контакту абсорбенту з цією поверхнею. Якщо джерело запаху або абсорбент розміщено в обмеженому об'ємі, наприклад у герметично закритій скляній ємності, то через певний час у будь-якій частині цього об'єму запах буде являти собою однорідну суміш.

На основі даного положення була вироблена така методична рекомендація з роботи із запахом: допускається дослідження за допомогою собаки-детектора запаху, законсервованого не менше ніж за добу до цього.

3. Розсіюваність слідів запаху людини – така їх властивість, коли молекули запаху прагнуть зайняти весь об'єм, у якому вони перебувають. Якщо даний об'єм необмежений або досить великий, то в міру розширення границь сліду запаху зменшується концентрація молекул запаху на одиницю цього об'єму. Звідси виходить практична рекомендація: об'єм ємності, у якій консервується носій запаху, повинен бути порівнюваним з об'ємами останнього, а для підвищення концентрації молекул запаху в ємності необхідно застосувати кількаразове прокачування молекул через абсорбент.

У процесі роботи позалабораторного собаки-детектора за свіжими слідами запаху на місцевості, послідовне підвищення концентрації молекул запаху змушує її рухатись у напрямку джерела запаху. Вітер змінює напрямок розсіюваності сліду запаху. Тому собака-детектор більш упевнено йде по сліду запаху при вітрі від джерела запаху. Сильний вітер у напрямку джерела запаху може заважати переслідуванню злочинця (або іншого джерела) за слідами запаху.

4. Під подільністю слідів і зразків запаху людини розуміється можливість поділу запаху на кілька частин з тотожними властивостями. В результаті від одного джерела можна законсервувати кілька тотожних носіїв слідів запаху людини або одержати кілька аналогічних зразків його запаху, причому це можливо як одночасно, так і через певні проміжки часу, протягом яких одорологічна інформативність зразків запаху людини залишається відносно незмінною.

5. Здатність до збереження слідів і зразків запаху людини в герметичній упаковці означає можливість повного збереження всіх індивідуальних якісно-кількісних характеристик запаху людини й запаху інших речових джерел інформації при розміщенні їх у відповідно обмежену герметичну упаковку.

Одорологічна практика свідчить, що скляна ємність з герметичною скляною кришкою, гумовою прокладкою й металевими затисками або з металевою кришкою, що закручується, придатна для зберігання ймовірних носіїв слідів запаху людини фактично необмежено довго, протягом десятків років. У той же час упаковку з фольги рекомендується застосовувати з цією метою лише тимчасово, а поліетиленові упаковки, в тому числі й поліетиленові кришки на скляні ємності для цього взагалі непридатні.

6. Індивідуальність слідів і зразків запаху людини означає той факт, що основні якісні й кількісні параметри запаху кожної конкретної людини неповторні, властиві тільки їй, а тому вона (людина) може бути встановлена

за запахом серед великої кількості інших осіб.

7. Відносна стійкість слідів запаху, тобто незмінність хімічної структури молекул запаху в умовах навколишнього середовища, дозволяє збирати й досліджувати їх на предмет встановлення джерела їх походження через певний період часу після виділення. При цьому зазначені сліди запаху ще досить довго будуть зберігати індивідуальні ознаки запаху того об'єкта, від якого вони походять, незважаючи на те, що вони будуть перебувати в оточенні великої кількості слідів запахів інших об'єктів. Саме така властивість притаманна слідам і зразкам запаху людини або іншого живого організму з розвиненими обмінними процесами.

8. Відносна незмінність зразків запаху людини свідчить про те, що основні індивідуальні якісні й кількісні параметри запаху конкретної людини протягом всього її життя залишаються незмінними, у той час як інші якісні й кількісні характеристики супутніх компонентів її запаху постійно змінюються під впливом продуктів, у т.ч. лікарських препаратів та алкоголю, наявності шкідливих звичок (паління), фізичних або психічних навантажень тощо, що у свою чергу при правильній методиці проведення одорологічного дослідження не може обумовити помилковий результат. Собака-детектор у процесі правильного методично проведеного одорологічного дослідження орієнтується на індивідуальну основу запаху людини, абстрагуючись від дії багатьох ендогенних й екзогенних чинників.

Перераховані властивості слідів запаху визначають методику застосування технічних засобів для роботи з ними, тому такі властивості можна називати криміналістичними.

Таким чином, сліди запаху людини й хребетних тварин мають такі криміналістичні властивості: безперервність механізму утворення, рухливість структури, розсіюваність, подільність, збереження в герметичній упаковці, відносна стійкість слідів, відносна незмінність й індивідуальність зразків. Якщо ж розглядати інші речові джерела запаху, то варто брати до уваги всі перераховані криміналістичні властивості запаху, за винятком чотирьох останніх. Знання розглянутих криміналістичних властивостей слідів запаху має принципове значення для якісного проведення кожного з етапів роботи з ними, особливо їх збирання й дослідження, а також для правильної оцінки отриманої одорологічної інформації.

1.2. Механізм утворення слідів запаху людини.

Ще Р.Х. Райт справедливо відзначив відсутність єдиної теорії про природу й сприйняття запахів, через що механізм сприйняття слідів запаху нюхом живих істот залишається гіпотезою. Адже дотепер така теорія не розроблена й існує кілька різних теорій, кожна з яких лише у формі наукової гіпотези пропонує той чи інший варіант пояснення механізму сприйняття запахів живими істотами.

Відповідно до теорії запаху Цваара Дермакера, всі пахучі речовини поділяють на дев'ять класів:

1. Ефірні – запахи фруктових есенцій, воску, ефіру.
2. Бальзамічні – квітів, ванілін.

При цьому в обох випадках шматки бинта з висушеною кров'ю розглядаються як первинні носії запаху, а використання зразків висушеної крові (навіть при перебуванні їх на уніфікованому носіїв запаху) безпосередньо в одорологічному дослідженні небажано. Тому в одорологічній лабораторії індивідуальний запах людини за допомогою вакуумної кріогенної установки витягається зі зразків висушеної крові на уніфікований носій запаху, що належним чином консервується.

3.2. Підготовка матеріалів та проведення одорологічної експертизи за наявності підозрюваної особи.

Особливості призначення експертизи в даній ситуації визначаються в першу чергу часом виявлення підозрюваної особи: до чи після початку дослідження.

У першому випадку, коли підозрювана особа, встановлена до призначення експертизи, крім дотримання викладених вище вимог, надаються також зразки запаху цієї особи у вигляді висушених на стерильному п'ятишаровому шматку медичного бинта зразків її крові з пальця руки, а також копія протоколу про одержання цих зразків.

За наявності підозрюваної особи на вирішення одорологічної експертизи можуть бути поставлені такі питання:

1. Чи є на наданому об'єкті сліди індивідуального запаху людини як біологічного виду?

2. Чи не походять сліди запаху від підозрюваної особи?

Постановка першого питання виправдана в обох ситуаціях, оскільки негативна відповідь на нього як за наявності, так і відсутності підозрюваної особи, робить недоцільним подальше дослідження. Однак негативна відповідь на це питання не повинна тлумачитись як констатація факту відсутності будь-якого контакту між наданим на дослідження первинним ймовірним носієм слідів запаху людини і підозрюваної особи. Адже сліди індивідуального запаху підозрюваної особи в силу різних причин могли до початку одорологічного дослідження або цілком зникнути, або мати вже настільки низьку концентрацію, що виявилися б недостатніми для нюху навіть собаки-детектора.

Іншими словами, в останньому випадку можна говорити про можливу наявність «неробочої» концентрації слідів індивідуального запаху людини. Для з'ясування причин відсутності на ймовірному носіїв запаху «робочої» концентрації слідів індивідуального запаху людини цілком виправдана постановка і таких питань:

1. Якщо на наданому на дослідження ймовірному носіїв слідів індивідуального запаху людини (підозрюваної особи) немає, то чи не можна, судячи з направлених матеріалів справи, стверджувати про існування після ймовірного утворення слідів запаху людини і до початку даного дослідження умов для збереження на наявному носіїв «робочої» концентрації слідів індивідуального запаху людини (підозрюваної особи)?

2. Які саме умови, у тому числі й дії по збиранню ймовірних носіїв слідів запаху людини, могли в даному випадку призвести до знищення на носіїв

На одорологічну експертизу у випадку відсутності підозрюваної особи доцільно ставити такі питання:

1. Чи є на наданому об'єкті сліди індивідуального запаху людини як біологічного виду?
2. Якщо так, то людиною якої раси вони залишені?
3. Чоловіком чи жінкою залишені ці сліди запаху?
4. Людиною якої саме вікової групи: дитячої, юнацької, середньої чи літньої залишені ці сліди запаху?

При цьому варто врахувати, що відповіді на друге, третє і четверте питання на сьогоднішній день можуть бути дані тільки у секторі одорологічної експертизи відділу медико-біологічної експертизи ДНДЕКЦ МВС України. Постанова про призначення одорологічної експертизи у випадку направлення на дослідження первинних чи інших вторинних, крім уніфікованих, носіїв слідів запаху людини повинне містити і запит слідчого (суду) до експертів провести збирання ймовірних слідів індивідуального запаху людини з первинного чи іншого вторинного носія на уніфікований, законсервувати останній у скляну ємність і зберігати в лабораторії до виявлення підозрюваних осіб та призначення у зв'язку з цим додаткової одорологічної експертизи [14, с. 196].

З цією ж метою при відсутності підозрюваних осіб доцільно залишати на збереження в одорологічній лабораторії також і належним чином зібрані слідчим (судом) уніфіковані носії запаху.

Однак не рекомендується відкладати з призначенням одорологічної експертизи до виявлення осіб, що перевіряються, оскільки, по-перше, відповіді на зазначені вище питання в значній мірі полегшать встановлення таких осіб, зразки запаху яких можуть бути піддані дослідженню в процесі додаткової експертизи. По-друге, за наявності осіб, що перевіряються, і направленню зразків їх запаху до закінчення експертизи відповіді на питання про можливість походження від них раніше направлених слідів індивідуального запаху людини можуть бути отримані в рамках призначеної одорологічної експертизи.

З методичної точки зору головною причиною призначення одорологічної експертизи до виявлення підозрюваних осіб є необхідність належного збереження летючих слідів запаху людини, найкращі умови для чого існують саме в одорологічній лабораторії. Особливо це актуально у випадку пакування зібраних носіїв слідів і зразків запаху людини, і насамперед, невеликих первинних носіїв запаху у фольгу, а не в скляну ємність.

При відсутності підозрюваної особи на одорологічну експертизу направляють тільки ймовірні первинні чи уніфіковані носії запаху, а при наявності підстав – і уніфіковані носії запаху зі слідами фонових запаху.

Врешті решт в одорологічному дослідженні використовуються тільки уніфіковані носії запаху, і при направленні на експертизу інших, крім таких, носіїв запаху, першочерговим експертним завданням стає усунення цих недоліків у лабораторних умовах. Тому найкраще на одорологічну експертизу направляти упаковані у фольгу первинні носії запаху, що відповідають всім необхідним вимогам.

3. Амбро-мускусні – ті, що виділяються статевими органами.
4. Каприлові – сиру, поту, сперми, сечі.
5. Запах пригорілого – фенолу, бензолу, нафталіну, підсмаженої кави.
6. Противні – клопів, білени, наркотичних речовин.
7. Ароматні – гіркою мигдалю, лимона.
8. Часникові – броду, смоли, йоду, хрому.
9. Нудотні – трупний запах, запах калу.

Усього, на думку Дермакера, налічується 50 чистих основних запахів, які при змішуванні утворюють всі інші запахи [10, с. 64]. Недосконалість й умовність цієї теорії, на наш погляд, очевидні. Дуже багато практичних питань про природу й механізм сприйняття запаху залишаються в теорії Дермакера відкритими, зокрема, як нюхові аналізатори живих істот сприймають той чи інший запах, який механізм утворення нових запахів на основі зазначених груп чистих запахів тощо.

Поряд з наведеною теорією існує й низка інших аналогічних теорій: вібраційна теорія запаху (Дайсон, 1938), просторова або стереохімічна (Манкриф, 1949), хвильова (Бек, Майсл, 1949) і адсорбційна (Манкриф, 1955). Кожна з них по своєму пояснює природу, механізм утворення й сприйняття запаху, має сильні й слабкі сторони.

Вібраційна теорія виходить з того, що потоки хвиль в інфрачервоній ділянці спектра випромінюють вібраючі молекули пахучих речовин, які сприймаються нюховими рецепторами біологічних істот і перетворюються на запахи.

Стереохімічна теорія виникнення того чи іншого запаху пояснюється конфігурацією будови пахучої речовини. Згідно з нею, молекула має поверхню з виступаючими напівсферами, якими вона входить у контакт із поверхнею нюхового рецептора. Оскільки поверхня останнього являє собою систему напівсферичних заглиблень (лунок), то запах речовини залежить від кількості напівсфер молекули, що розмістились в лунках нюхового рецептора.

Хвильова теорія клітини нюхових аналізаторів людини й тварин мають здатність випромінювання в оточуюче середовище хвиль, довжина яких перебуває в діапазоні інфрачервоного випромінювання. Хвиля по-різному поглинається речовинами, це пов'язане з неоднаковим ступенем охолодження нюхового епітелію, і відчувається як відмінності в запахах.

Адсорбційна теорія пояснюється процесом адсорбції молекул пахучої речовини клітинами нюхового епітелію живого організму, внаслідок чого вони нагріваються. Ступінь нагрівання рецепторів трансформується як певний запах.

У книзі про використання в боротьбі зі злочинністю консервованого запаху, написаною групою вітчизняних і німецьких авторів, які протягом декількох років розробляли проблеми одорології, механізм сприйняття запаху пояснюється так. Здатність всіх живих істот, включаючи людину, сприймати запах реалізується завдяки наявності й функціонуванню в них особливої хеморецепторної системи. У спеціалізованих сенсорних хеморецепторах – клітинних структурах периферичної нервової системи, безпосередньо

сприймаючих хімічні стимули з навколишнього середовища, – відбувається перетворення енергії зовнішнього подразника в кодоване повідомлення, що доставляє в центральну нервову систему інформацію про силу й природу стимулюючого агента.

Нюхова рецептація дає велику кількість відповідей відносно якостей молекул запаху, між якими важко встановити межі. Між багатьма пахучими речовинами, незважаючи на близькість їх якостей, як правило, можна виявити різницю. Тому при індивідуальному пред'явленні речовин-стимулів (подразників рецепторів) нюхова система дозволяє здійснювати їх груповий або індивідуальний якісний аналіз. У той час як смакова система щодо цього здатна допомогти лише в груповому якісному аналізі речовин-стимулів, загальне хімічне відчуття викликає при дії різних речовин-стимулів однотипну реакцію (на зразок болючих відчуттів), що не дозволяє при близьких рівнях збудження рецепторів диференціювати речовини-стимули навіть на рівні групового якісного аналізу.

З урахуванням викладеного може бути правильно зрозумілий і механізм утворення слідів запаху людини, який найбільш повно досліджений в посібнику М.В. Кисіна й інших співавторів. При цьому встановлено, що тіло людини за добу виділяє у навколишнє середовище близько 800 см³ поту, жиру й інших пахучих речовин. Кількість поту залежить від обміну речовин, фізичного й психічного стану людини, умов зовнішнього середовища та інших чинників. Наприклад, при фізичному навантаженні й перегріві організму виділяється 2-2,5 кг поту. В утворенні місцевого індивідуального запаху людини основну роль відіграють шкірні покриви та їх залози. Серед багатьох функцій, притаманних шкірі та її придаткам, безпосереднє відношення до формування запаху має її участь у процесі дихання, обміні речовин та терморегуляції. Піт виробляється екринними й апокринними потовими залозами, число яких на тілі людини досягає 2 млн. Еринні залози розташовані переважно на поверхнях долонь рук та підшвах ніг, апокринні в пахвовій і генітальній ділянках.

Свіжовиділений піт та секрет сальних залоз, по суті, не мають запаху й набувають його під дією сапрофітів шкіри, що надають їм характерні ароматичні речовини. Не останню роль відіграють при цьому температура та вологість навколишнього середовища, мікроклімат під одягом й інші умови.

Спеціальні дослідження, проведені спільно фахівцями ВНДІСЕ МЮ СРСР, ІЕМЕЖ АН СРСР і ВНКЦ МВС СРСР (Е.П. Зінкевич, Т.Ф. Моїсєєва, В.І. Старовойтов і К.Т. Сулимов), дали можливість виділити групу речовин, що визначають відносну стійкість та специфічність запаху людини. Ними виявились хімічні сполуки з класу кислот. Однак встановити конкретних представників цієї групи, за якими можна було б судити про індивідуальний комплекс компонентів запаху конкретної людини, не вдалось. Відомо лише те, що у формуванні запаху людини беруть участь у першу чергу низькомолекулярні жирні кислоти – оцтова, пропіонова, масляна, валеріанова, гексанова, гептанова, октанова тощо. Вони утворюються в процесі ферментативного розкладання шкірного жиру. Не менше значення мають й наявні в потожирових виділеннях сульфо- та оксикислоти.

РОЗДІЛ 3 ПІДГОТОВКА МАТЕРІАЛІВ ТА ПРОВЕДЕННЯ ОДОРОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Порядок підготовки матеріалів і характер вирішуваних одорологічною експертизою питань визначається, насамперед, двома типовими ситуаціями: наявна чи відсутня на момент призначення експертизи підозрювана особа.

3.1. Підготовка матеріалів та проведення одорологічної експертизи за відсутності підозрюваної особи.

У даній ситуації у постанові про призначення одорологічної експертизи крім загальних для всіх експертиз положень у короткій фабулі кримінальної справи викладається інформація про те, які саме ймовірні носії слідів індивідуального запаху людини були вилучені і які обставини могли спричинити утворення на них зазначених слідів.

З метою одержання більш повної інформації, до постанови про призначення одорологічної експертизи додається копія протоколу слідчої дії, під час якої здійснювалося збирання ймовірних носіїв слідів чи зразків запаху людини.

Серед вихідних даних одорологічної експертизи особливе місце займають відомості про зовнішні умови (температуру навколишнього середовища, наявність чи відсутність вітру, опадів, яких саме, вологості повітря тощо) на момент утворення слідів запаху людини, після цього і до початку, а також у процесі проведення слідчої дії по збиранню слідів чи одержанню зразків індивідуального запаху людини. Варто обов'язково акцентувати увагу на фактах застосування собаки-детектора для позалабораторного одорологічного дослідження і деталізувати, що саме й у якій послідовності відбувалось з об'єктами, що направляються на лабораторне одорологічне дослідження.

Значне місце в цьому відношенні мають відомості і про характеристику матеріалу і стан ймовірного носія слідів запаху людини (трав'янистий, піщаний, кам'янистий чи іншого характеру ґрунт; нефарбоване, фарбоване чи поліроване дерев'яне покриття; скло, метал, полімер чи інший матеріал), наявність чи відсутність на ймовірному носіїві запаху біологічної природи ознак гниття чи цвілі, надлишкової вологості тощо.

Така детальна характеристика щодо кожного з ймовірних носіїв слідів, що направляються на дослідження запаху людини, повинна міститись у копії протоколу слідчої дії, або достатньо повно викладатись у постанові про призначення експертизи на основі вивчення слідчим (судом) інших процесуальних документів, що знаходяться у справі, наприклад, протокол допиту потерпілого чи свідка, протокол обшуку, слідчого експерименту, перевірки показань на місці тощо. Бажано надавати експертній комісії також копії зазначених процесуальних документів або досить повних виписок з них. Але одночасно з цим такою роду інформація, узагальнена на основі вивчення одного чи декількох процесуальних документів, у будь-якому випадку повинна міститись у постанові про призначення експертизи.

відбирають проби (час – такий самий, що і при збиранні слідів).

Для відбору порівняльних зразків можна прикладати адсорбент до тіла на 30 хвилин (під пояс), але найбільш «чистим» зразком запаху людини вважається її кров.

Після завершення відбору запаху адсорбент пінцетом переносять у банку, яку відразу герметизують. Банку опечатують та прикріплюють етикетку, зазначаючи дату та місце вилучення, точку відбору, справу, по якій вилучено слід, матеріал носія сліду, час адсорбції, підписи понять, слідчого, спеціаліста.

Запах на різних ділянках тіла людини неоднаковий. Поверхні, що не мають волосяного покриву (долоні, підошви), або покриті незначно (тулуб, ноги) при дотриманні елементарних правил гігієни виділяють ледь відчутний запах, у той час як ділянки тіла з рясним волосяним покривом (голова, пахвова западина, лобок) інтенсивно виділяють його – адже в цих місцях апокринні залози становлять основу залозистої системи, а на долонній та підошовній поверхнях вони відсутні. Крім того, пахвовий запах відрізняється особливою різкістю, що визначається наявністю в ньому жирних кислот з 4-7 атомами вуглецю. Для лобкової частини характерний запах, обумовлений жирними кислотами з 5-8 такими атомами тощо.

Велику роль у створенні сукупного загального запаху людини відіграє його одяг, що добре адсорбує не тільки сукупний індивідуальний запах людини, але й наслідки функціональних змін організму людини, його побутові та професійний, випадкові запахи тощо.

Утворення сукупного індивідуального запаху людини нерозривно пов'язане з процесами, що відбуваються в його організмі, і протікає, як і всі біологічні процеси, безупинно, незалежно від волі й бажання людини. Більше того, потовиділення, як одна з функцій людського організму, регулюється фізіологічним і психічним його станом – у бік як збільшення, так і зменшення секреції.

Дослідження, проведені Ю.В. Тополяєвим, Г.Д. Тандиревим та ін., показали, що якісний та кількісний склад продуктів життєдіяльності, відповідно запаху, у різних осіб відрізняється. У кожної людини кількісний склад цих продуктів змінюється під впливом різних чинників: харчування, фізичних навантажень тощо. Але інтервал цих змін менший ніж для різних осіб. Тому такі показники повинні характеризуватися певною статистичною вірогідністю.

Сумарний загальний запах людини являє собою досить складну суміш запахів, але це не механічне додавання якостей кожної зі складових. Встановлено, що запах суміші речовин у більшості випадків набуває нової якості, не властивої її компонентам. Нині відомо багато пар пахучих речовин, що взаємно компенсують одна одну: каучук і віск; віск і толуанський бальзам тощо. Крім того, більш інтенсивний запах придушує слабкий, а тому суміш запахів, як правило, мало чим відрізняється від більш інтенсивного носія запаху.

Собака-детектор (спеціально навчена за методикою лабораторного одорологічного дослідження) у диференціації суміші запахів орієнтується на індивідуальну основу носія запаху незалежно від дії ендогенних та екзогенних чинників. Це положення підтверджене численними експериментами. В одному з них собака-детектор безпомилково встановила джерело запаху особи за зразками запаху, які були отримані з різних ділянок її тіла: голови, пахвової западини, пальців рук та долонь, тулуба, стегон і підошов ніг.

В іншому експерименті брало участь 100 чоловік, у більшості з яких до початку експерименту були отримані зразки запаху. Далі, за умовою, 60 чоловік періодично приймали лікарські сердечно-судинні препарати, 20 –

блезаспокійливі, 10 – заспокійливі та 10 – інші лікарські препарати. Через певні проміжки часу від випробуваних відбирали зразки запаху. Лабораторне одорологічне дослідження у всіх випадках мало позитивні результати. Можна зробити висновок, що індивідуальний запах людини як продукт видільної функції клітин організму переважно обумовлений перетвореннями хімічних речовин, суворо контрольованих генетичною програмою конкретної людини та імовірність випадкового збігу структурних одиниць ДНК двох індивідумів, що визначають й їх запаху характеристику, надзвичайно мала та становить менше одного збігу на 100 млрд. людей.

Незважаючи на те, що комплекс запахових виділень конкретної людини значно видозмінюється в кількісному і якісному відношенні як через специфічність залоз та особливі умови (складки шкіри, кількість й розмаїтість залоз) на різних ділянках її тіла, так і через його фізіологічний стан, забруднення та інші чинники, індивідуальна запахова характеристика даної людини, як показують численні експериментальні дослідження та багаторічна одорологічна практика, залишається незмінною в його потожирових виділеннях, перенесених на різні предмети й волосся, і в слідах сухої крові протягом тривалого періоду часу (більше півтора десятиків років). При цьому не мають принципового значення дія різних екзогенних та ендогенних чинників, сезонні перепади температури й інші умови: рухливість людини, її вік, захворювання, зміни в харчуванні та обміні речовин.

Поки що науці невідомі конкретні хімічні сполуки, відповідальні за індивідуальність запахового комплексу конкретної людини, але вже сьогодні є досить обґрунтовані дані, що дозволяють вважати цю індивідуальність не тільки стабільною як зі зміною віку людини, так і при зберіганні слідів і зразків її запаху в законсервованому вигляді, але й стійкою.

На основі викладеного матеріалу про механізм утворення слідів запаху людини та інших речових джерел інформації, доцільно розглянути питання про класифікацію слідів і зразків запаху, перелік яких складений на основі узагальнення літературних джерел.

1.3. Класифікація слідів та зразків запаху.

Класифікація слідів і зразків запаху, як і будь-яких інших речових джерел інформації, має важливе теоретичне й прикладне значення, дозволяє краще пізнати сутність речових джерел інформації, що досліджуються, точніше визначити їх місце серед собі подібних. Однак окресленій проблемі в літературі приділялось, на наш погляд, недостатньо уваги. Із зазначеної проблеми відомі роботи лише окремих авторів, зокрема Р.С. Белкіна, П.Д. Біленчука, А.І. Вінберга, І.Ф. Крилова, М.Н. Русакова, М.В. Салтєвського та ін. При цьому кожна із запропонованих класифікацій слідів запаху, маючи ті чи інші недоліки, має й раціональне зерно, що може бути використане в процесі подальшого дослідження даної проблеми. В низці публікацій була розпочата спроба детального аналізу існуючих варіантів класифікації слідів та зразків запаху і розробки на цій основі нового варіанта вирішення даної проблеми.

Перша криміналістична класифікація слідів запаху, на наш погляд, була

ВИСНОВОК

Сутність методу криміналістичної одорології – це збір, консервація та лабораторна ідентифікація запахів спеціалістами (за допомогою собак-детекторів та інструментальних методів).

Значення ідентифікації запахів полягає у вирішенні оперативно-розшукових завдань, висуванні версій, а при дотриманні процесуальних правил (вилучення, ідентифікації) вони виступають як речові докази.

Наявність на об'єкті запахів кількох людей не є суттєвою перешкодою для одорологічної ідентифікації злочинця за запахом, тому відбирати зразки в інших осіб немає необхідності.

Сліди запаху з місця події вилучають двома основними способами:

- вилучення адсорбенту, що увібрав запах;
- вилучення самого предмета-носія.

Існує комбінований спосіб – вилучення предмета-носія, який перебуває в контакті з адсорбентом.

Вилучення слідів запаху проводиться шляхом адсорбції та консервації.

Час контакту адсорбенту із запаховим слідом – не менше 1 години, максимально – до 2-3 діб.

Об'єкти, з яких здійснюється відбір запахових слідів, фіксують оглядовою та вузловою фотозйомкою, з номерними покажчиками – до накладення адсорбенту і під час адсорбції. Якщо є інші сліди, застосовують масштабний спосіб фотографування.

Місця відбору запахових слідів необхідно зазначити на плані. Сам процес відбору необхідно продемонструвати понятим (пакування адсорбенту, опечатування банок).

Враховується комплексний характер слідоутворення, тому перед відбором запахових слідів предмет оглядають на наявність мікрооб'єктів (останні обережно вилучають), сліди рук та взуття (акуратно копіюють), а потім відбирають запах.

Якщо з предмета не можна вилучити всі наявні сліди, вибирають ті з них, що мають найбільше криміналістичне значення.

Відбір запахових слідів здійснюється шляхом контакту адсорбенту з предметом – слідоносієм, за рахунок щільного контакту адсорбенту з об'єктом-слідоносієм.

Роботи зі збору і вилучення запахових слідів виконують у гумових рукавичках. Перед використанням їх варто вимити миючими засобами і після просушування протерти тампоном, змоченим спиртом. У спирті обполіскують і робочі кінці пінцета.

Для нетривалої консервації (при відсутності банок) адсорбент загортають у 3-4 шари фольги, упаковують у поліетиленовий пакет, щільно закріплюють, опечатують та відразу відправляють в одорологічну лабораторію.

На місці події відбирають і контрольні зразки фонових запаху (сторонні запахи). Для цього неподалік від об'єктів, що досліджуються, там, де вірогідно немає запаху людини, розміщують серветки адсорбенту і

уніфікованими носіями нагрівають на водяній бані, попередньо відкачавши з нього вакуумним насосом повітря до граничної оцінки манометра. У розрідженій атмосфері випарника пахучі речовини випаровуються з первинного носія і, піднімаючись нагору, конденсуються на охолодженій донній поверхні верхньої ємності (холодильника), з яким вони після закінчення перегонки стираються уніфікованими носіями. Після цього зазначені уніфіковані носії консервуються в окремі скляні ємності. Закінчення перегонки визначається візуально з припиненням збільшення конденсату на поверхні холодильника. Як правило цей процес займає 15-30 хв. [7, с. 146].

Ємність випарника підбирають відповідно розмірам первинного носія ймовірних слідів індивідуального запаху людини. Холодильник-конденсатор може бути уніфікованим (одного виду), пристосованим для з'єднання зі скляними банками різного об'єму за допомогою перехідних вакуумних шліфів.

У випадку призначення комплексного дослідження слідів крові при дефіциті експертного матеріалу витягування слідів чи зразків індивідуального запаху людини проводиться інтенсивним способом, за допомогою криогенної конденсації і перегонки летучих речовин у цьому ж пристрої, але без відкачки з нього повітря, оскільки це може призвести до ушкодження елементів крові, за якими визначається її родова приналежність.

здійснена у 1971 р. А.І. Вінбергом [2, с. 54], який поділив запах людини на:

1. **Місцеві запахи** – запах окремих ділянок тіла.

2. **Індивідуальний запах** – запах людського тіла як сукупності всіх місцевих запахів.

3. **Загальний запах** – запах людини в одязі, включаючи професійні та побічні запахи парфумів, мила, зубної пастки, тютюну тощо.

При цьому класифікаційна підстава сформульована не була, а даний поділ запахів був покликаний продемонструвати лише багатокомпонентність слідів запаху людини. Аналогічну позицію зайняв і Р.С. Белкін, що у 1997 р. у тритомному підручнику по криміналістиці визнав за необхідне дещо вдосконалити даний класифікаційний поділ. П.Д. Біленчук, Ю.М. Воронков, Г.І. Грамович, Н.С. Золотарь, Є.Г. Коваленко, В.А. Пучків, М.В. Салтевський та деякі інші вчені також сприйняли даний класифікаційний поділ, однак істотно вдосконалили його.

Зокрема, М.В. Салтевський щодо цього виділив такі складові запаху людини:

- власні запахи людини, пов'язані з фізіологічною діяльністю різних залоз, захворюваннями окремих органів, дієтою;

- запахи, внесені предметами туалету й гігієни;

- запахи, пов'язані з побутовими та професійними умовами.

При цьому він відзначив, що внаслідок змішування цих компонентів утворюється запах конкретної людини [12, с. 18-19].

П.Д. Біленчук, Н.С. Золотарь та Е.Г. Коваленко ще більше видозмінили первинну класифікацію слідів запаху людини, запропоновану А.І. Вінбергом, виділивши природні, професійні та побутові запахи, що походять від людини.

У розглянутих класифікаціях запаху людини зроблена спроба показати компонентну складність людського запаху та основні його складові, що має важливе теоретичне і прикладне значення для розробки криміналістичних правил та процесуальної процедури роботи зі слідами і зразками запаху людини, насамперед, технічних засобів та методів їх збирання й дослідження. Однак, на наш погляд, у цьому випадку доцільно сформулювати класифікаційну підставу, наприклад, за джерелом походження, і запропонувати більш детальний результат класифікаційного поділу запаху як людини, так й інших речових джерел інформації. При цьому варто відобразити не тільки тілесну локалізацію запаху людини, але й особливості його формування в залежності від умови роботи та проживання особи, її запахового фонових оточення в побуті й у громадських місцях, можливості тимчасового та стійкого утворення запахових змін, викликаних функціональними та іншими розладами, появи випадкових запахів у загальному запаху людини або її одягу тощо, що в принципі і намагались зробити вищезгадані автори. Однак у цьому випадку доцільно узагальнити та деталізувати запропоновані ними класифікації, удосконалити як назви підстав, так і результат класифікаційного поділу, насамперед, шляхом розширення та деталізації видової розмаїтості складових запаху.

Раніше, у 1976 р. М.В. Салтевський пропонував принципово іншу криміналістичну класифікацію слідів запаху, що згодом неодноразово

вдосконалювалась ним та іншими вченими. Так, в одній з робіт М.В. Салтевський, відносячи сліди запаху до особливої групи, що на його думку, близька слідам-речовинам, але в той самий час і відрізняється від них, запропонував сліди запаху умовно поділити за механізмом утворення на сліди-запахи і сліди-джерела запаху. При цьому останні поділялись ним ще на дві групи: сліди-джерела запаху людини та сліди-джерела власного запаху, а в слідах-джерелах запаху людини виділялись три групи речових джерел інформації, зокрема, що походять від тіла людини, у тому числі його виділення, об'єкти постійного й тимчасового контакту з тілом людини.

Сутність кожної з виділених груп М.В. Салтевський роз'яснив за допомогою формулювання їх визначень, демонстрацією конкретних їх складових (об'єктів, що є їх джерелом) і описанням механізму їх утворення.

Г.І. Гранович також сприйняв дану класифікацію, поділивши сліди запаху умовно на два види: сліди-джерела запаху та сліди-запахи.

І.Ф. Крилов, підкресливши практичну значущість даної класифікації слідів запаху, разом з тим, на наш погляд, правильно вказав на її деяку умовність при розмежуванні речових джерел інформації на предмети постійного й тимчасового контакту з людиною, на можливість слідів-джерел власного запаху перетворитись в сліди-джерела запаху людини. Крім того, І.Ф. Крилов сформулював для даної класифікації слідів запаху підставу – «за механізмом утворення», і запропонував такий результат класифікаційного поділу:

- сліди, джерелом запаху яких є або сама людина, або одяг який вона носить, взуття та інші належні людині предмети, що мають запах;
- сліди-джерела запаху, не пов'язані з людиною;
- сліди-запахи.

При цьому він роз'яснив сутність кожної з цих груп [8, с. 251].

Однак у цьому випадку не можна погодитися з правильністю обраної І.Ф. Криловим підстави класифікації слідів запаху – «за механізмом утворення», оскільки тут, по суті, є класифікація слідів запаху за джерелом їх походження.

М.Н. Русаков, очевидно, використовуючи ідею М.В. Салтевського, запропонував сліди запаху поділити на сліди, що є джерелом запаху і сліди – власне запахи. При цьому М.Н. Русаков для загальної класифікації слідів запаху використав таку підставу, як «за джерелом їх утворення», що, на наш погляд, також не зовсім правильно, оскільки точніше було б у цьому випадку говорити про джерела походження слідів запаху. Результат же класифікації слідів запаху за даною підставою представлений М.Н. Русаковим аналогічно тому, як він запропонований І.Ф. Криловим. У спільній роботі В.М. Глибка й М.В. Салтевського про диференціацію слідів запаху на сліди-джерела запаху й сліди-запахи вже не згадується, але наводиться поділ джерел запаху на три класи:

- джерела власного запаху;
- джерела набутого або стороннього запаху;
- джерела змішаного запаху [13, с. 9-10].

Відзначаючи практичне значення такого вдосконалення М.В. Салтевським

Такі сліди з зазначених речових джерел інформації з метою збереження на них можливих інших слідів збирають, як правило, за допомогою спеціальної лабораторної техніки – вакуумної криогенної установки. З цією метою знаряддя злочину і предмети, що підлягають комплексному експертному дослідженню, а також різного роду мікросубстанції як ймовірні носії слідів запаху людини (мікрочастинки зрізаних нігтів, вирваного засаленого волосся, мікровключення крові, сперми, потожирових та інших виділень людини тощо) повинні направлятись для вилучення цих слідів в одорологічну лабораторію. При цьому варто врахувати, що навіть лабораторне збирання з мікросубстанцій слідів індивідуального запаху людини в концентрації, достатній для проведення повноцінного експертного одорологічного дослідження за допомогою вакуумної криогенної установки не може бути гарантовано.

Варто сказати, що винятково в лабораторних умовах витягаються сліди індивідуального запаху з мікросубстанцій, а також з ймовірних носіїв слідів індивідуального запаху людини, що підлягають дослідженню на наявність інших мікросубстанцій, трасологічному, дактилоскопічному чи іншому криміналістичному дослідженню.

Результати одорологічної практики свідчать, що за допомогою вакуумної криогенної установки доцільно збирати сліди індивідуального запаху людини з будь-яких направлених слідчим невеликих первинних чи вторинних (крім належним чином законсервованих уніфікованих носіїв запаху) ймовірних носіїв цих слідів, у тому числі й у вигляді рідких чи висушених зразків крові підозрюваних осіб або свідомо непричетних осіб, відібраних на п'ятишарові шматочки медичного бинта.

Вакуумна криогенна установка дозволяє щонайкраще зібрати ймовірні сліди індивідуального запаху людини з будь-якого носія, що не може бути безпосередньо використаний в одорологічному дослідженні, але за своїми розмірами може бути поміщений в цю установку. При цьому ставиться мета не знищити чи якимось змінити, як інші ймовірні сліди, що можуть знаходитися на цьому носії, так і сам носій.

У цій лабораторній установці застосовуються безконтактні способи збирання ймовірних слідів індивідуального запаху людини, що ґрунтуються на випаровуванні летучих речовин з носіїв і подальшому їх вловлюванні при визначеному градієнті температур.

Інтенсивне витягування ймовірних слідів індивідуального запаху людини здійснюється в умовах вакууму і криогенної конденсації пахучих речовин при градієнті температур від +40 до -150°C. Витягування ймовірних слідів індивідуального запаху людини здійснюють у пристрої з термостійкого скла, що являє собою замкнуту систему, складену з двох герметично з'єднаних ємностей, розташованих одна над іншою. Верхня ємність (холодильник) своєю звуженою донною частиною вільно проникає у верхню частину нижньої ємності (випарник). З'єднана з атмосферою верхня ємність заповнюється холодоагентом – рідким азотом.

Для роботи пристрою випарник з поміщеними в нього і злегка зволоженими первинним носієм ймовірних слідів запаху людини і трьома

перевіряється, направляється для виконання другого етапу в одорологічну лабораторію разом з іншими матеріалами, підготовленими для проведення комісійного одорологічного дослідження, чи окремо.

У випадку одержання зразків крові особи, що перевіряється, першим експертом-одорологом у підготовчій частині комісійного одорологічного дослідження можна обійтися і без просушки й упакування шматків медичного бинта зі зразками рідкої крові. Але в цьому випадку проведення другого етапу одержання зразків індивідуального запаху особи, що перевіряється, повинне бути невідкладним оскільки при відсутності такої можливості шматки бинта зі зразками рідкої крові потрібно на тимчасове збереження помістити в морозильну камеру. При цьому необхідно забезпечити роздільну доставку і збереження шматків бинта зі зразками рідкої крові кожної з осіб, що перевіряються.

Другий етап одержання зразків індивідуального запаху особи, що перевіряється, виконується винятково в одорологічній лабораторії першим експертом-одорологом і заключається в переносі зразків індивідуального запаху особи, що перевіряється, з його висушених чи рідких зразків крові на уніфікований носій запаху за допомогою вакуумної криогенної установки.

Аналогічним способом перший експерт-одоролог проводить перший і другий етапи одержання зразків індивідуального запаху й у свідомо непричетних осіб з метою підготовки нейтральних експертних об'єктів.

Запропонований спосіб одержання зразків індивідуального запаху особи, що перевіряється, не на уніфікований носій запаху шляхом безпосереднього контакту останнього з тілом людини (як це здійснюється в деяких одорологічних лабораторіях), а у вигляді висушених зразків крові цієї людини знімає питання про можливість помилок у процесі одорологічного дослідження в силу наявності фонових чи інших супутніх запахів і має деякі інші переваги.

Висушена кров, по-перше, не має потреби в герметичному упакуванні, що значно спрощує процедуру направлення цих зразків на експертизу; по-друге, є хорошим консервантом індивідуального запаху людини, що зберігає його до 16-18 років; і, по-третє, позбавлена різного роду супутніх запахів, наявність яких не тільки ускладнює процес збирання й експертного дослідження слідів запаху людини, але і при деяких недоліках у методиці роботи з запахом може обумовити помилкові результати дослідження.

Однак фахівці А.А. Кириченко і В.Д. Басай думають, що одержання зразків запаху у підозрюваних і завідомо непричетних осіб шляхом безпосереднього контакту уніфікованого носія запаху з тілом людини несе за собою і всі можливі небезпеки, пов'язані з різного роду супутніми фоновими запахами людини.

Методика збирання слідів і одержання зразків запаху за допомогою вакуумної криогенної установки

Речові джерела інформації, на яких знаходяться сліди крові, волосся і потожирові виділення людини, являють собою об'єкти різних криміналістичних експертиз і одночасно несуть на собі сліди індивідуального запаху людини.

своїєї попередньої класифікації запахових слідів, не можна не вказати й деякі інші можливі шляхи її вдосконалення. Так, очевидно, доцільно було б у даній класифікації відокремити фонові запахи, а набутий запах поділити на запах тимчасового характеру, тобто якого об'єкт за тих чи інших умов може позбутися, і запах постійного характеру, тобто якого об'єкт позбутись вже не може.

Відмінність між набутим та фоновим запахом, на наш погляд, полягає в тому, що перший притаманний джерелу, а другий його лише оточує, створює відповідний фон запахів на момент збирання слідів запаху певного джерела (власного й набутого). Фоновий запах, як правило, є завжди. Його немає лише в умовах ізолюваного (стерильного) існування джерела запаху, що досліджується. В залежності від мети роботи зі слідами запаху в центрі уваги дослідника може бути як власний, так і набутий або фоновий запах речового джерела інформації. Крім того, мабуть, було б більш правильним у даній класифікації назвати змішаним, а не сукупним запах речового джерела, оскільки наявність суміші запаху ще не означає наявності у ній всіх запахів, які притаманні речовому джерелу.

Варто зазначити й позитивні сторони запропонованої класифікації. Зокрема, у ній М.В. Глибка та М.В. Салтевський відмовились від словосполучення «слід-джерело», застосувавши термін «джерело». Така позиція нам здається вірною, виходячи з поняття слідів події злочину. А зараз лише відзначимо, що криміналістичне поняття слідів містить у собі поняття слідів події злочину як будь-яких матеріальних або ідеальних змін, що мають причинний зв'язок з підготовкою або вчиненням злочину, а також із прихованням такого роду змін.

В той же час серед криміналістичних слідів є й сліди інших незлочинних подій, а також сліди впливу конкретних речових джерел інформації або інших зовнішніх впливів, що робить недоцільним застосування слова «сліди» у сполученні із джерелами запаху. Саме таку позицію, очевидно, і зайняв М.В. Салтевський в аналізованій класифікації, що на жаль, не було збережено згодом.

Так, в одній з подальших робіт цей вчений знову повернувся до колишнього варіанта класифікації слідів запаху на дві підгрупи: сліди-джерела запаху й сліди запаху, дещо змінивши вищевикладений поділ слідів-джерел запаху. При цьому останні вже не аналізуються, а наводиться лише аналогічний перелік джерел слідів запаху людини, що складається з речових джерел трьох груп.

І, тим не менше, М.В. Салтевський цілком обґрунтовано у підсумку перейшов від класифікації слідів запаху за механізмом утворення до класифікації джерел запаху, відмовившись від змішаної класифікації слідів запаху й джерел запаху за механізмом їх утворення. Адже, дійсно, сліди-джерела запаху – це всі ті ж джерела запаху, а не їх сліди. У той же час джерела запаху, у розумінні М.В. Салтевського, являють собою, по суті, не джерела, а самі сліди запаху таких джерел у повітряному середовищі.

Практична значущість класифікації ймовірних носіїв запаху людини безперечна. Однак цю класифікацію не варто змішувати з класифікацією

самих слідів запаху і її доцільно розглядати в контексті викладення проблем загальних положень збирання слідів запаху.

І.Ф. Кириченко та В.Д. Басай пропонують поділяти сліди запаху **за джерелом походження на:**

1. **Місцевий індивідуальний запах людини**, що визначається особливостями функціонування шкірних, потових, сальних й ендокринних залоз в межах окремих органів або тканин тіла людини.

2. **Сукупний індивідуальний запах людини**, що складається з усіх місцевих індивідуальних запахів конкретної людини.

3. **Супутні запахи людини**, серед яких можуть бути виділені:

3.1. *Запахи одягу, у тому числі взуття й інших предметів постійного контакту з тілом людини* (запах перуки, окулярів, носильних ювелірних виробів, годинника, гаманця, мобільного телефону, кишенькового калькулятора або електронної записної книжки тощо);

3.2. *Запахи функціональних змін*, обумовлені захворюваннями, прийомом лікарських препаратів, фізичними навантаженнями, психічним перенапруженням тощо;

3.3. *Побутові запахи*, тобто запахи, викликані побутовими умовами життя конкретної людини: запах предметів туалету (косметики, зубної пасти тощо); їжі; запахи, обумовлені шкідливими звичками (вживанням алкоголю або наркотиків, палінням тощо); запахи джерела (обстановки квартири й двірського господарства, у тому числі свійських тварин та птахів); запахи предметів особистого побуту (прикрас, робочих інструментів, транспортних засобів, книг тощо) та інші;

3.4. *Професійні запахи*, тобто запахи, набуті людиною в процесі здійснення трудових функцій поза побутом;

3.5. *Запахи громадських місць* (громадського транспорту, повітряного середовища мікрорайону проживання);

3.6. *Випадкові запахи*, тобто запахи, утворення яких для даної людини носить ситуаційний характер (запах бруду, фарби та інших речовин, якими людина випадково забруднилася тощо).

4. **Сукупний загальний запах людини**, що складається з усіх перерахованих запахів і які притаманні людині на момент слідоутворення або відбору у неї зразків запаху.

5. **Фоновий запах людини**, тобто запах об'єктів оточуючої обстановки, у якій відбувається слідоутворення та знаходження сукупного загального запаху людини, аж до його консервації в процесі збирання у вигляді слідів або зразків запаху [7, с. 29-30].

Звісно, для одорологічного дослідження першочергового значення набувають місцеві й сукупний індивідуальний запахи людини. Однак вони утримуються в слідах людини поряд з усіма перерахованими складовими його запаху, у тому числі й зі слідами фонового запаху. В той же час при одержанні зразків запаху людини варто прагнути до того, щоб були отримані зразки тільки індивідуального запаху людини. Запропонована нижче методика одержання зразків індивідуального запаху людини сприяє найкращому виконанню даної умови.

2.4. Методика збирання слідів фонового запаху.

Якщо на місці події чи в іншому місці збирання слідів чи одержання зразків індивідуального запаху людини відчувається різкий фоновий запах, то його сліди також підлягають збиранню на стерильний уніфікований носій запаху.

З цією метою 3-4 уніфікованих носіїв запаху вільно кладуться приблизно на 1 годину у різних місцях, але поблизу ймовірного носія слідів індивідуального запаху людини, з якого здійснювалося їх збирання. Після цього уніфіковані носії запаху консервуються в одну скляну ємність у звичайному порядку. Після закінчення доби всі зазначені уніфіковані носії вже будуть мати тотожний фоновий запах і мають бути переконсервовані в окремі ємності в одорологічній лабораторії.

Тактика одержання порівняльних зразків запаху в особи, яка перевіряється

Для одержання порівняльних зразків індивідуального запаху в особи, яка перевіряється, варто підготувати для кожного донора по три чистих шматка медичного бинта розміром 50×50 мм, що попередньо піддані дезодоризації й упаковані кожний окремо у фольгу.

Порівняльні зразки індивідуального запаху особи, яка перевіряється, одержуються у два етапи. На першому етапі слідчий у процесі відповідної слідчої дії «Одержання зразків для експертного дослідження» (ст. 199 КПК України) або перший експерт-одоролог у підготовчій частині комісійного одорологічного дослідження повинен за участю медичного працівника одержати в особи, що перевіряється, на зазначені шматки медичного бинта зразки крові з пальця руки так, щоб на шматку бинта утворилася кров'яна пляма понад 45 мм у діаметрі. Після цього шматки бинта необхідно висушити при кімнатній температурі в тіні й у випадку проведення цієї дії слідчим покласти шматки бинта зі зразками крові від однієї особи, що перевіряється, у звичайний поштовий конверт, на лицьовій стороні якого відображається:

– найменування правоохоронного органу, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа чи матеріали, за якими призначена одорологічна експертиза чи дослідження;

– номер і коротке найменування кримінальної справи чи матеріалів, наприклад, «Кримінальна справа № 999 за обвинуваченням Ф.Ф. Фоміна й ін.» чи «Матеріали по факту смерті гр-на Вербіна П.А.»;

– найменування зразків і рік народження донора, наприклад «Зразки крові Іванова Івана Івановича, 1958 р.н.»;

– учасники даної слідчої дії: посада, прізвище й ініціали слідчого, прізвище та ініціали спеціаліста (медичного працівника, що проводив одержання зразків крові) і понятих, їх підпис.

На зворотньому боці конверт проклеюється за допомогою клею ПВА чи іншим подібним клеєм трьома листочками паперу 50×50 мм, на яких попередньо ставиться відбиток печатки правоохоронного органу, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа чи матеріали, а також підписи всіх учасників слідчої дії: слідчого, спеціаліста і понятих.

Після цього зазначений конверт зі зразками крові особи, що

наклеєним на неї аркушем паперу для письма 70×150 мм з посвідчувальними написами слідчого і понятих необхідно додатково упакувати в поштовий обгортковий папір і на цій упаковці знову виконати всі посвідчувальні написи слідчого і понятих, а також прийняти інші заходи, що виключають її неконтрольоване розкриття сторонньою особою.

З цією метою рекомендується паперову упаковку обв'язати цілним шматком міцної обгорткової мотузки, кінці якої, а також стики паперової упаковки проклеїти шматочками тонкого паперу для письма розміром 50×50 мм із відбитком печатки правоохоронного органу на кожній з них, підписами слідчого і понятих.

У випадку застосування для проклейки листочків паперового клею ПВА чи іншого подібного клею неконтрольоване розкриття такої упаковки, як свідчить багаторічна практика застосування даного методу авторами даної роботи, виключається. Аналогічним способом може бути проклеєно паперові упаковки будь-якого за розмірами первинного носія слідів запаху людини, у тому числі і поштові конверти з марлевими тампонами зі зразками індивідуального запаху особи, що перевіряється, у вигляді висушених зразків крові.

Скляні ємності, опечатані відбитком печатки правоохоронного органу і пломбатором слідчого, можуть направитись на експертизу, як у паперовій, так і в іншій упаковці, що захищає їх у процесі пересилання від розбиття чи іншого ушкодження. З цією метою можуть використовуватись дерев'яні чи інші контейнери з відповідними комірками для однієї або декількох скляних ємностей.

Усі належним чином упаковані носії слідів чи зразків запаху людини опечатуються і забезпечуються етикетками, на яких вказують:

- дату, місце і час вилучення носія слідів чи зразків запаху людини;
- у зв'язку з розслідуванням якого злочину він вилучений;
- найменування носія слідів чи зразків запаху людини.

Відносно кожного з числа вилучених ймовірних носіїв слідів індивідуального запаху людини повинні відображатися особливі умови, що характеризують характер і збереженість слідів чи зразків запаху людини:

- приблизна температура повітря;
- наявність опадів;
- присутність різких фонових запахів;
- передбачуваний час утворення ймовірних слідів індивідуального запаху людини;

- матеріал їх носія тощо [1, с 138].

Зазначені написи завіряються з написами слідчого і понятих, скріплюються відбитком печатки правоохоронного органу, у провадженні якого перебуває кримінальна справа.

Аналогічну інформацію поряд з короткою фабулою справи, з якої повинен вбачатися можливий механізм утворення та умови збирання ймовірних слідів індивідуального запаху людини, доцільно відображати й у постанові про призначення одорологічної експертизи.

При цьому варто мати на увазі, що слідам запаху притаманна низка фізичних властивостей як газоподібної речовини та криміналістичних властивостей як особливого виду речових джерел інформації, які поряд з їх класифікацією за джерелом походження повинні враховуватись в процесі роботи з такого роду слідами.

Природно, що склад слідів і зразків запаху людини набагато складніший за склад слідів та зразків запаху інших біологічних істот і значно складніший за склад слідів і зразків запаху речових джерел інформації неживої природи.

Класифікація слідів і зразків запаху інших, речових джерел інформації виглядає так [7, с. 24-26]:

1. **Сліди власного запаху речового джерела інформації**, склад яких обумовлений процесами життєдіяльності для живих істот і субстанціональними властивостями для джерел неживої природи.

2. **Сліди набутого запаху речового джерела інформації**, які у свою чергу поділяються на:

а) *сліди набутого запаху речового джерела інформації тимчасового характеру*, яких дане джерело за тих чи інших умов може позбутись;

б) *сліди набутого запаху речового джерела інформації постійного характеру*, яких дане джерело позбутись вже не може.

3. **Сліди фонових запаху**, тобто сліди запаху інших речових джерел інформації, що оточують носії слідів запаху.

Різниця слідів набутого і фонових запаху полягає в тому, що перші притаманні джерелу, що досліджується, а другі його лише оточують, створюючи тим самим певний запаховий фон з моменту утворення слідів запаху і до моменту їх збирання.

4. **Сліди сукупного запаху речового джерела інформації**, які представлені всіма зазначеними видами слідів запаху: власного, набутого та фонових.

М.В. Салтевський запропонував класифікувати сліди запаху за часом їх утворення на свіжі (час утворення до однієї години), нормальні (до трьох годин) та старі (більше трьох годин). При цьому автор не аргументує вибір саме такої класифікації слідів запаху, щоправда, робить застереження, що даний поділ досить умовний [12, с. 20]. Цю класифікацію з таким самим застереженням сприйняв і Г.І. Грамович.

У літературних джерелах зустрічається й інша класифікація слідів запаху в залежності від часу їх утворення. Наприклад, в одній з робіт зі службового собаководства читаємо таке: «Собаки можуть проробляти сліди, не тільки залишені недавно («свіжі»), але й середньої та більшої давності – до 10-12 годин з часу утворення сліду й більше ...».

Поняття «гарячих» слідів відносно слідів запаху та слідів інших речових джерел інформації давно використовується у криміналістиці, однак єдиного підходу до їх часової градації немає, що перешкоджає ефективній практичній роботі зі «свіжими» слідами, розробці відповідних технічних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій з розкриття злочинів і розшуку викраденого або інших речових джерел інформації на даній стадії боротьби зі злочинами.

Зрозуміло, що класифікація слідів запаху практично виправдана тільки за умови, що в основу її покладений науково обґрунтований, а не довільний часовий критерій. При цьому важко заперечити Г.І. Грамовичу та М.В. Салтевському, що класифікація слідів запаху за часом їх утворення не може не мати умовного характеру. Адже тривалість збереження слідів запаху залежить від дуже багатьох умов, насамперед від характеру поверхні носія запаху (характер текстильної тканини одягу, ступінь її зношеності та ін.) і часу контакту останньої з джерелом запаху; кількості молекул запаху, переданих джерелом носія запаху; часу виявлення останнього на відкритій місцевості або в закритому приміщенні, температури й вологості навколишнього середовища, наявності вітру й опадів (яких саме: снігу, дощу, граду та ін.) тощо.

Тому будь-яка класифікація слідів запаху за часом їх утворення буде умовна, і практика може вказати на унікальні щодо цього приклади. Адже врахувати всі чинники, що впливають на процес утворення й збереження слідів запаху, неможливо. Наприклад, в одному з випадків виявились придатними для лабораторного одорологічного дослідження сліди запаху, зібрані з залізничних рейок через 64 години після події; в іншому випадку – з поштового листа, що перебував у дорозі не менше 2 діб.; у третьому – з підробленого аптечного рецепта, пред'явленого наркоманом через декілька днів; у четвертому – зі сліду взуття, що зберігалось у звичайних умовах рік і три роки; у п'ятому – з одягу, що перебував у воді більше 10 діб.

Зважаючи на ці випадки цілком правомірним буде висновок про те, що не можна розробити універсальну класифікацію слідів запаху за часом їх утворення для певних середніх умов без урахування хоча б основних чинників, що впливають на тривалість їх збереження.

Напевно, доцільно експериментально визначити час збереження таких слідів окремо для відкритої місцевості (причому окремо в лісі, у степу, для кам'янистого ґрунту, трав'янистого покриву, в умовах невеликого населеного пункту й великого міста) та для закритих приміщень, для зимового й літнього часу тощо. При цьому можна запропонувати два основних напрями такої класифікації. Наприклад, класифікація слідів і зразків запаху за часом їх утворення для вирішення завдань переслідування злочинця або пошуку іншої людини за слідами запаху на відкритій місцевості й інших речових джерелах інформації при звичайних умовах повинна відбивати такі часові періоди:

1. Гарантованого переслідування злочинця або пошуку іншої людини за його слідами запаху на відкритій місцевості або на інших речових джерелах інформації.

2. Ускладненого переслідування злочинця або пошуку іншої людини за слідами запаху на відкритій місцевості або на інших речових джерелах інформації.

3. Неможливості переслідування злочинця або пошуку іншої людини за слідами запаху на відкритій місцевості або на інших речових джерелах інформації.

Класифікація ж слідів і зразків запаху за часом їх утворення відносно вирішення завдань їх лабораторного дослідження за допомогою нюху

зробити належну масштабну фотозйомку чи відеозапис цього сліду або вибирати для збирання слідів запаху людини найменш придатні для дослідження об'ємні чи поверхневі сліди шкірного покриву чи взуття людини.

Після приблизно години, а при старих слідах запаху і більш тривалого контакту, уніфікований носій запаху пінцетом знімається й упаковується двома способами: безпосередньо у фольгу чи в скляну ємність.

Методика консервації носіїв запаху безпосередньо у фольгу

При відсутності стерильної півлітрової скляної ємності уніфікований носій запаху можна законсервувати безпосередньо у фольгу, якою він був накритий, із загинанням усередину й обтисканням пальцями рук кінців такої упаковки з метою її більш надійної герметизації. Після цього упаковка з фольги, у свою чергу, упаковується в паперовий поштовий конверт відповідного розміру, на якому й виконуються всі необхідні посвідчуючі написи слідчого і понятних.

Якщо ймовірні сліди запаху людини розташовані на сферичній поверхні (ручка чи двері, молотка, сокири тощо), то спочатку дану поверхню загортають в уніфікований носій запаху, а потім поверх нього накладають кілька шарів звичайної алюмінієвої фольги, якою ймовірний носій обжимається. Поверх фольги носій загортають у шматок поліетилену, що фіксується навколо за допомогою вузької липкої стрічки «скотч».

Вертикальне розташування ймовірних носіїв слідів запаху людини обумовлює необхідність фіксації уніфікованого носія запаху разом з фольгою і шматком поліетилену по периметру останнього широкою липкою стрічкою «скотч» [7, с. 136-137].

Консервація носіїв запаху у скляну ємність

При наявності стерильної півлітрової скляної ємності уніфікований носій запаху з ймовірно зібраними на ньому слідами індивідуального запаху людини поміщається безпосередньо в неї разом з двома іншими чистими уніфікованими носіями запаху і консервується. Приблизно через добу в ємності в силу такої властивості слідів запаху як їх подільність виявляться три тотожних за індивідуальними запаховими характеристиками, уніфікованих носіїв запаху, які в одорологічній лабораторії будуть законсервовані в окремі ємності.

При направленні на експертизу первинних ймовірних носіїв слідів індивідуального запаху людини у вигляді вогнепальної чи холодної зброї, інших невеликих знарядь і засобів вчинення злочину (мотузка-зашморг, лицьова маска, рукавичка тощо) зазначені сліди більш доцільно збирати на уніфікований носій запаху вже в одорологічній лабораторії, де і буде забезпечена необхідна кількість тотожних уніфікованих носіїв запаху індивідуального запаху людини, законсервованих в окремі ємності.

Скляна ємність із законсервованими уніфікованими носіями запаху підлягає додатковій належній упаковці. Це завдання трохи полегшується при наявності в даній ємності відповідних пристосувань для опечатування печаткою і пломбатором слідчого, нанесення відповідних посвідчувальних написів. У протилежному випадку герметично закрити скляну ємність з

застосування собаки-детектора з метою переслідування злочинця чи пошуку кинутих (захованих) ним предметів, слідів запаху. Такі предмети можуть виявитись не тільки цінними речовими джерелами інформації, але і носіями слідів індивідуального запаху злочинця чи інших осіб, які цікавлять слідство.

Невеликі первинні ймовірні носії слідів індивідуального запаху людини, по можливості, вилучають повністю і відразу направляють до одорологічної лабораторії для збирання слідів індивідуального запаху людини на уніфікований носій запаху і подальшого їх дослідження [6, с. 12]. При цьому:

- вологі первинні ймовірні носії слідів індивідуального запаху людини просушують при кімнатній температурі без застосування нагрівальних приладів в затінку. Після цього невеликі носії, наприклад, лицьова маска, рукавичка, носовичок, мотузка-зашморг тощо, упаковують окремо спочатку в 2-3 шари побутової алюмінієвої фольги скочуванням носія в рулон із загинанням всередину й обтисканням пальцями рук кінців цього рулону з метою більш надійної герметизації, а потім – у поліетиленові пакети. Великі ймовірні носії запаху пакують безпосередньо в кілька шарів поліетилену;

- сухі первинні ймовірні носії слідів індивідуального запаху людини в залежності від їх розмірів пакують невідкладно аналогічним способом;

- волосся і сухі сліди крові людини пакують безпосередньо у поліетиленові пакети, для чого іноді достатнім виявляється 3-4 засалених волосини, зрізу чи зіскобу сухої крові.

В ЕКЦ МВС Російської Федерації розроблена методика збирання слідів індивідуального запаху людини з різного роду мікросубстанцій, виділених організмом людини, за допомогою вакуумної криогенної установки.

За наявності на місці події калюж чи досить великих плям рідкої крові, зразки останньої доцільніше зібрати на п'ятишаровий шматок стерильного медичного бинта, причому не з центра чи середини калюжі (плями), а з її периферії. Після цього зразки крові підлягають просушуванню при кімнатній температурі в тіні й пакуванню безпосередньо у паперовий конверт. Аналогічним способом здійснюють одержання і порівняльних зразків індивідуального запаху людини. Сухі зразки безумовно, доцільніше пакувати у поліетиленові пакети.

З нерухомого носія слідів запаху, наприклад, ручка дверей, потожирових слідів рук на шибці, босих ніг чи взуття людини на підлозі та інших речових джерелах інформації, сліди запаху доцільно збирати шляхом безпосереднього контакту з уніфікованим носієм запаху. З цією метою сухий ймовірний носій слідів індивідуального запаху людини спочатку зволожується шляхом зрошення за допомогою пульверизатора над ним дистильованою водою. Після цього уніфікований носій запаху розкладається пінцетами на ймовірний носій слідів індивідуального запаху людини, зверху покривається спочатку 2-3 шарами побутової харчової фольги, а потім в залежності від розмірів первинного ймовірного носія – відповідним шматком поліетиленової плівки і плоским вантажем такої маси, щоб забезпечити досить щільний контакт первинного ймовірного носія й уніфікованого носія запаху.

Звичайно, у такому випадку можуть бути зруйновані об'ємні траси (об'ємний слід взуття чи босої ступні тощо). Тому рекомендується спочатку

спеціально підготовленого собаки-детектора повинна відбивати такі часові періоди:

1. Гарантованого лабораторного одорологічного дослідження слідів і зразків запаху людини.

2. Ускладненого лабораторного одорологічного дослідження слідів і зразків запаху людини.

3. Неможливості лабораторного одорологічного дослідження слідів і зразків запаху людини.

Зрозуміло, як у першому, так і у другому випадку класифікації слідів та зразків запаху людини за часом їх утворення визначальну роль відіграє взаємозв'язок між часовим періодом їх перебування у незаконсервованому вигляді та їх концентрацією, що врешті решт обумовлює гарантоване або ускладнене їх дослідження або взагалі неможливість одержання позитивних результатів.

ВИСНОВОК

Джерелом запаху людини є генетично обумовлені за складом летючі метаболіти, що виділяються організмом протягом усього життя і знаходяться у потожирових виділеннях і крові людини.

Запах утримується поверхнею предметів, з якими людина вступила в контакт.

Серед фізичних властивостей запаху необхідно відзначити летючість, розчинність, адсорбцію, розведення та дифузію, а серед криміналістичних – безперервність механізму утворення, рухливість структури, розсіюваність, подільність, здатність до збереження, індивідуальність, відносна стійкість та незмінність.

Запах людини має комплексний характер і складається із сукупного індивідуального і супутніх запахів (одягу, взуття та інших предметів постійного контакту, функціональних змін, побутових, професійних, громадських місць, випадкових тощо), а також фонового запаху. В той же час доведено, що ототожнення людини за запахом можливе саме завдяки його генетичній обумовленості.

– особисті речі (заношені предмети одягу, взуття), предмети особистого використання (гребінець, носова хустка, окуляри, наручний годинник тощо), що містять сліди індивідуального запаху людини залежно від умов утворення й збереження цих слідів від декількох днів до декількох років;

– потожирові сліди шкірного покриву (рук, ступнів босих ніг, губ тощо), а також взуття людини, які зберігають сліди індивідуального запаху людини залежно від погодних й інших умов утворення цих слідів, характеру поверхні їх носія й особливостей впливу на носії інших факторів зовнішнього середовища від декількох годин до доби.

Менш надійні в одорологічному дослідженні сліди запаху, що утворилися при короточасному (кілька хвилин) контакті людини з предметами, що йому не належать (знаряддя злочину, ручка дверей, кнопка дзвінка), що містять сліди індивідуального запаху людини залежно від умов утворення цих слідів, матеріалу їх носія й особливостей впливу на носії факторів зовнішнього середовища від декількох годин до декількох днів.

Непридатні як об'єкти одорологічної експертизи сліди запаху, утворені одиничним торканням людини, або біологічні носії запаху, у тому числі мікросубстанції й інші фрагменти тіла й організму людини, його потожирові виділення, кров та інші виділення, які мають ознаки гниття або цвілі, зібрані з трупів з вираженими ознаками розкладання, або піддалися високому термічному впливу (пожежа, спалення).

Узагальнення одорологічної практики, свідчить про те, що сліди запаху людини краще зберігаються на холоді, у тіні, закритих приміщеннях, на пористих і шорсткуватих поверхнях, і значно гірше – на вітрі, на нагрітих, щільних і гладких або полірованих поверхнях.

Висока температура повітря, вітер, суха погода, щільний поверхневий шар носіїв запаху (скелястий ґрунт, металеві, пластмасові, скляні подібні предмети), відстрочка зі збиранням, у тому числі консервуванням, і направленням на дослідження ймовірних носіїв слідів запаху істотно знижують строки збереження слідів індивідуального запаху людини, їх «робочу» концентрацію.

Збирання ймовірних носіїв слідів запаху людини здійснюється слідчим самостійно чи за допомогою спеціаліста експертного підрозділу органів внутрішніх справ. Збереження ймовірних носіїв слідів запаху людини на місці проведення слідчої дії до прибуття слідчого забезпечують за його вказівкою працівники органів внутрішніх справ, до завдання яких входить встановлення меж місця проведення слідчої дії, видалення з нього сторонніх осіб і встановлення тих осіб, що були на ньому раніше, одержання пояснень від даних осіб щодо того, як вони опинились в цьому місці, що робили, до яких об'єктів доторкались. По прибутті слідчого ця інформація відразу передається йому.

До виявлення ймовірних носіїв слідів індивідуального запаху людини, їх вилучення та збирання з них цих слідів переходять невідкладно після проведення фотозйомки чи відео фіксації обстановки місця події в процесі слідчого огляду або проведення іншої слідчої дії (обшуку, виїмки, відтворення обстановки й обставин події) – згідно з КПК України, і

таку упаковку. З цією метою використовують смужку паперу на зразок акцизних марок, які опечатують на кінцях;

- 1 пломбатор, 10 пломб і рулон дроту для пломбування;

- 10 аркушів звичайного паперу для письма розміром 70×150 мм для виконання на скляній ємності необхідних написів, які засвідчуються слідчим, спеціалістом і понятими.

Наявність в одорологічній валізі стерильних скляних ємностей об'ємом 500 мл з металевими кришками, що загвинчуються, дозволяє безпосередньо законсервувати уніфікований носій запаху так, щоб забезпечити збереження слідів індивідуального запаху людини до двох років. Зазначені ємності повинні бути не тільки одного об'єму, але й однакової форми, що необхідно з метою їх уніфікації в процесі комісійного одорологічного дослідження. Однак у будь-якому випадку в процесі експертного одорологічного дослідження необхідно скляні ємності з експертними об'єктами покривати уніфікованими металевими конусами чи іншими подібними пристосуваннями, які не тільки б захищали ємність від перекидання, але й уніфікували експертні об'єкти порівняльного ряду.

Замість металевих кришок, що закатуються, придатні і більш надійні з погляду герметизації, але менш зручні у застосуванні скляні кришки з гумовою прокладкою і металевими затискачами. Не виключається тимчасове застосування і звичайних поліетиленових кришок, якщо ними закрити скляну ємність поверх шматка фольги, що буде служити герметичною прокладкою. Обидва способи герметизації скляних ємностей поширені в харчовій промисловості, а тому не виникає особливих труднощів у самостійній комплектації одорологічної валізи такими ємностями після належної їх дезодоризації шляхом остаточного миття і просушування.

Відсутність можливості втілити в життя запропонований вище спосіб удосконалення конструкції даної ємності та її кришок у частині забезпечення опечатування їх печаткою і пломбатором слідчого може також компенсувати відповідна паперова упаковка цієї скляної ємності, неконтрольоване порушення якої повинно виключатись системою поспідухуючих заходів.

Консервація уніфікованого носія запаху безпосередньо в скляну ємність дозволяє експертам використовувати його безпосередньо в одорологічному дослідженні без повторних операцій по збиранню на нього слідів запаху людини з направленою первинною чи іншою, крім уніфікованого, вторинного носія слідів індивідуального запаху людини.

2.3 Методика збирання слідів індивідуального запаху людини.

Джерелами індивідуального запаху людини служать компоненти, що пахнуть – його піт й кров.

Найбільш придатні для встановлення первинного джерела індивідуального запаху людини – носії, що перебували в постійному або тривалому контакті з її тілом, такі як:

- плями крові, засалене волосся, які зберігають сліди індивідуального запаху людини десятки років;

РОЗДІЛ 2 ЗБИРАННЯ СЛІДІВ ТА ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ЗАПАХУ ЛЮДИНИ

2.1. Загальні положення збирання слідів і зразків запаху людини.

Збирання слідів запаху людини може здійснюватися в процесі різних слідчих та інших процесуальних і непроцесуальних дій чи їх комбінацій. Найчастіше ця робота здійснюється спеціалістом в рамках огляду місця події чи проведення інших видів слідчого огляду: огляду приміщення, огляду місцевості, огляду трупа людини, слідчого огляду, огляду транспортного засобу, трупа тварини та інших речових джерел інформації у тому числі документів. Не виключається збирання слідів запаху людини в процесі різних видів судового і навіть непроцесуального огляду. Великі можливості існують для збирання слідів запаху людини в процесі виїмки, обшуку, слідчого експерименту і перевірки показань на місці та деяких інших слідчих і судових дій, а також ряду непроцесуальних дій, наприклад, при затриманні підозрюваного чи проведенні оперативних заходів.

Зразки запаху людини можуть бути отримані як слідчим та спеціалістом у процесі відповідної слідчої дії, так і експертом на підготовчій стадії експертного дослідження. Не виключається і негласне одержання зразків запаху людини непроцесуальним ініціатором одорологічного дослідження. Однак не варто забувати, що непроцесуальне збирання слідів і одержання зразків запаху людини ускладнює подальше використання одорологічної інформації в кримінальному судочинстві.

Тактика проведення слідчих і судових дій, у процесі яких планується збирання слідів запаху людини, має відповідні особливості. Наприклад, при огляді місця події дотримується певна послідовність збирання та дослідження речових джерел інформації.

У випадку екстреного виїзду на місце події слідчо-оперативної групи з кінологом, насамперед, вживаються заходи до застосування собаки-детектора (для подальшого позалабораторного дослідження слідів запаху людини) шляхом переслідування злочинця за слідами його запаху на місцевості чи пошуку слідів запаху на предметах, що йому належали.

З цією метою після проведення орієнтуючої та оглядової фотозйомки чи відеозйомки місця події, відбирають ймовірні сліди ніг злочинця, осіб що входять на місце події чи виходять з нього або знаходяться на місці події, але непридатні для подальшого трасологічного та іншого дослідження. Можуть використовуватись з цією метою і знаряддя вчинення злочину, або інші предмети, залишені чи кинуті злочинцем на місці події. У той же час у даній ситуації можливі і помилки, якщо зазначені речі знаходились в досить тривалому контакті з тілом не злочинця, а іншої особи.

Факт даного позалабораторного одорологічного дослідження і всі переміщення спеціаліста-кінолога із собакою-детектором на місці події повинні фіксуватись у протоколі огляду.

Після цього переходять до збирання слідів запаху людини. Після

розкладки уніфікованих носіїв запаху на ймовірні первинні носії слідів запаху людини (сліди ніг, рук злочинця, знаряддя вчинення злочину тощо) можуть бути проведені дії по збиранню інших мікрооб'єктів, а також інших видів речових джерел інформації. Крім дотримання зазначеної послідовності у роботі з речовими джерелами інформації, як свідчить узагальнення практики, найбільш практично значущим є дотримання таких рекомендацій:

- забезпечення належної дезодоризації технічних засобів, що застосовуються;

- здійснення контролю за відсутністю у особи, яка працює зі слідами чи зразками запаху людини, різких фонових запахів (тютюну, алкоголю, нафтопродуктів, косметики, лікарських препаратів тощо);

- обов'язкове використання стерильних гумових рукавичок і подальше виконання всіх операцій по роботі зі слідами і зразками запаху людини тільки в них;

- необхідність збирання зразків різких фонових запахів, властивих оточуючому навколишньому середовищу, у якому здійснюється робота зі слідами чи зразками запаху людини.

Практика свідчить, що тривале перебування в гумових рукавичках при досить високій чи низькій температурі (у сильну спеку чи мороз) майже неможливе. Крім того, приблизно через 30 хв. індивідуальний запах людини проходить навіть через гумові рукавички. Враховуючи сказане, рекомендується періодично змінювати рукавички, а при екстремальних кліматичних умовах – працювати оголеними руками чи в інших (приміром, шкіряних рукавичках при низькій температурі), обов'язково використовуючи пінцети.

Для ефективного пошуку ймовірних носіїв слідів запаху людини доцільно спочатку змоделювати подію, що сталася, та уявити, де і на яких об'єктах можуть виявитись сліди індивідуального запаху злочинця чи особи, що цікавить слідство.

2.2. Технічні засоби збирання слідів запаху людини.

Технічні засоби збирання слідів і зразків запаху людини можуть бути представлені у вигляді спрощеного і повного комплектів, тобто у вигляді одорологічного портфеля та одорологічної валізи.

До складу спрощеного комплекту технічних засобів збирання слідів і зразків запаху людини (одорологічного портфеля) входять [6, с. 9-10]:

- 20 уніфікованих носіїв запаху у вигляді чистих шматків білої бавовняної оверлоченої тканини типу байки чи фланелі розміром 150×200 мм, складених по контуру з метою багаторазового їх використання після належної дезодоризації;

- 10 стерильних п'ятишарових шматочків медичного бинта;

- 1 рулон побутової алюмінієвої фольги;

- 1 рулон звичайного поштового обгорткового паперу;

- 30 паперових поштових конвертів різного розміру;

- пульверизатор з дистильованою водою об'ємом близько 250 мл;

- 2 пари гумових рукавичок;

- 2 шматки чистого поліетилену розміром 300×300 і 400×400 мм;

- 2 великих анатомічних пінцети;

- 1 малий анатомічний скальпель;

- 1 рулон неволокнистого міцного шпагату, іншої мотузки, краще взуттєвої нитки;

- 50 шматочків тонкого паперу для письма розміром 50×50 мм з відбитком печатки правоохоронного органу, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа чи матеріали;

- 1 туба клею ПВА об'ємом близько 250 мл;

- 3 упаковки вузької і 2 упаковки широкої липкої стрічки «скотч» чи іншої подібної липкої стрічки;

- 1 кулькова чи авторучка;

- 1 канцелярська гумка.

Звичайно, придбання і довгострокове збереження дистильованої води може викликати певні труднощі (наприклад, її псування). Тому цілком можливе використання і звичайної питної води з водогону, перед відбором якої з джерела і подальшим її використанням необхідно переконавшись за допомогою власного нюху у відсутності промислових запахів, які можуть бути, зокрема, обумовлені відповідною обробкою питної води чи тривалим її зберіганням.

Основна перевага комплекту технічних засобів, що рекомендується, полягає, з одного боку, у його простоті і доступності для самостійного використання правоохоронними органами, а з іншого боку – у можливості забезпечити досить високу якість збирання слідів і одержання зразків запаху людини. В той же час за допомогою спрощеного комплекту може бути забезпечене збереження слідів індивідуального запаху людини тільки приблизно до шести місяців, що в принципі, достатньо для підготовки матеріалів і призначення одорологічної експертизи. Однак в цьому випадку виникає необхідність у повторному лабораторному відборі слідів чи одержанні зразків індивідуального запаху людини з наданих на дослідження первинних чи похідних ймовірних носіїв слідів запаху людини. Ця процедура не викликає особливих проблем у експертів одорологічної лабораторії, але в деяких випадках, обумовлених винятково характером і умовами попереднього перебування ймовірного носія індивідуальних слідів запаху людини, все-таки не зможе забезпечити необхідну «робочу» концентрацію цих слідів.

Саме тому повинен бути запропонований повний комплект технічних засобів збирання слідів і зразків запаху людини – одорологічна валіза, поповнення якої хоча і трохи ускладнено, але також доступно правоохоронним органам на місцях.

До одорологічної валізи крім технічних засобів спрощеного комплекту входять [6, с. 10-11]:

- 5 стерильних скляних банок ємністю близько 500 мл., що закатуються металевими кришками (їх доцільно удосконалити так, щоб у слідчого з'явилась можливість опечатати ємність печаткою і пломбатором), а також разом з понятими засвідчити підписами й іншими необхідними написами